
Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

Ο Hume και ο Marx συναντούν
την εξελικτική θεωρία των παιγνίων

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΑΡΟΥΦΑΚΗΣ

Η χρήση της θεωρίας των παιγνίων στο παρόν άρθρο έχει καθαρά «παιδαγωγικό» χαρακτήρα. Αν και οι ενθουσιώδεις οπαδοί της πράγματι πιστεύουν ότι πρόκειται για ένα μαγικό κουτί από το οποίο ξεπηδούν μια σειρά από λύσεις σε παραδοσιακά προβλήματα των κοινωνικών επιστημών, οι επόμενες σελίδες δεν βασίζονται σε τέτοιες προσδοκίες. Απλώς προτείνουν τη θεωρία των παιγνίων (ιδίως την εξελικτική της μορφή) ως ένα εργαλείο ταξινόμησης υπαρχόντων θεωρητικών προβλημάτων, η χρήση του οποίου μας βοηθά να διακρίνουμε τα όρια των διαφόρων επιχειρημάτων πάνω σε αυτά τα ζητήματα. Το άρθρο ξεκινάει με την εξελικτική θεωρία των παιγνίων (ΕΘΠ), όμως γρήγορα επιστρέφει στις έννοιες που παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στη δυτική πολιτική φιλοσοφία των τελευταίων τριών αιώνων. Καταλήγει δε στο συμπέρασμα ότι οι λόγοι για τις περιορισμένες δυνατότητες της ΕΘΠ είναι οι ίδιοι με αυτούς που οδήγησαν τη φιλελεύθερη σκέψη σε αντιφάσεις. Μελετώντας την ΕΘΠ πλησιάζουμε περισσότερο τα αίτια των αντιφάσεων αυτών.

Το θέμα του άρθρου έχει δύο πτυχές. Η γέννηση και εξέλιξη κοινωνικών ασυμμετριών είναι η πρώτη· ενώ η μετατροπή κοινωνικών συμβάσεων σε ηθικές αξίες είναι η δεύτερη. Όσον αφορά την πρώτη, το ερώτημα είναι απλό: Ποιες είναι οι κοινωνικές διαδικασίες, οι οποίες κατανέμουν τους διάφορους κοινωνικούς

ρόλους ανάμεσα στα άτομα; Σε αντίθεση με αυτό το οντολογικό ερώτημα, η δεύτερη πτυχή θέτει μια σειρά από επιστημολογικά ερωτήματα: Πώς καταλαβαίνουν τα άτομα την κατανομή των κοινωνικών ρόλων; Πώς την εξηγούν (ή δικαιολογούν); Σε ένα δεύτερο στάδιο, οι δύο αυτές πτυχές συγκλίνουν καθώς η επεξήγηση μετατρέπεται σε ιδεολογία με άμεση επιρροή στην κατανομή κοινωνικών ρόλων.

Η μέθοδος του άρθρου έχει και αυτή δύο πλευρές: Η παρουσίαση της ΕΘΠ είναι η πρώτη και η γενικότερη κριτική (η οποία μας επιστρέφει στον Hume και τον Marx) είναι η δεύτερη. Τα επόμενα δύο τμήματα εισάγουν τον αναγνώστη στην τεχνική της εξελικτικής θεωρίας των παιγνίων (ΕΘΠ), ενώ το τρίτο τμήμα προχωρά στην εξαγωγή τριών απλών (προκαταρκτικών) συμπερασμάτων, που στοχεύουν να εκθέσουν τις δυνατότητες που προσφέρει η ΕΘΠ για μια ενδιαφέρουσα, νέα άποψη της εκ του μη όντος γέννησης και εξέλιξης των κοινωνικών διακρίσεων.

Στο τέταρτο τμήμα προβάλλεται ο ισχυρισμός ότι αυτή η θεωρητική σκοπιά έχει σημασία και για άλλον ένα λόγο: διότι αποδεικνύει έμπρακτα τα όρια του μεθοδολογικού ατομικισμού (ΜΑ) ως μεθόδου κοινωνικής και ιστορικής ανάλυσης. Δεδομένου ότι ξεκινάει με ακριβώς τα ίδια οντολογικά αξιώματα όπως και ο ΜΑ, είναι σημαντικό ότι καταλήγει στο συμπέρασμα πως η κοινωνική συμπεριφορά δεν είναι δυνατόν να κατανοηθεί αποκλειστικά στα πλαίσια των προτιμήσεων και της πληροφόρησης του ατόμου. Με άλλα λόγια, δείχνει πως ο ΜΑ είτε πρέπει να γίνει ασυνεπής για να εξηγήσει την κοινωνική εξέλιξη είτε να παραδεχτεί ότι κάτι εκτός των προτιμήσεων, των στόχων και των πεποιθήσεων των ατόμων παίζει καθοριστικό ρόλο στην κοινωνική διαδικασία.

Στο πέμπτο τμήμα αναλύεται η εξέλιξη αυτού του «κάτι άλλου» στα πλαίσια ενός υποδείγματος, το οποίο βασίζεται σε δυο σκέψεις: (α) Ότι το κοινωνικό παιχνίδι δεν επιτρέπει στα άτομα να γνωρίζουν ποια συμπεριφορά είναι αυτή που τους ταιριάζει καλύτερα (έστω και με δεδομένες τις προτιμήσεις τους). Συνεπώς πράττουν με γνώμονα όχι τον ορθολογικό υπολογισμό της πιο αποδοτικής στρατηγικής, αλλά απλώς ακολουθώντας (ανεξάρτητα

από το πόσο ορθολογικοί είναι) τις κοινωνικές συμβάσεις της στιγμής. (β) Οι κοινωνικές συμβάσεις διαμορφώνονται ως αποτέλεσμα συγκρούσεων ανάμεσα σε εναλλακτικές συμβάσεις.

Στο έκτο τμήμα μεταφέρω τα παραπάνω συμπεράσματα στον πολιτικό στίβο: Μέσα από αυτό το πρίσμα, πώς εγκαθίσταται η ανισότητα, πώς διατηρείται και πώς ανατρέπεται; Το έβδομο μέρος αποτελεί το λογικό επόμενο βήμα, καθώς υπενθυμίζει την άρρηκτη σχέση ανάμεσα στην εξουσία και τις κοινωνικές συμβάσεις.

Στο όγδοο τμήμα συναντάμε τον Hume, καθώς η άποψη του τελευταίου περί της εξέλιξης της ηθικής λες και είναι «κομμένη και ραμμένη» στα πλαίσια της ΕΘΠ. Ουσιαστικά έχουμε στα χέρια μας μια πρωτογενή υλιστική θεωρία του πώς το προσωπικό συμφέρον δίνει το έναυσμα για τη γέννηση κοινωνικών συμβάσεων και κατόπιν εξηγεί πώς οι συμβάσεις αυτές, στα πλαίσια του αγώνα τους για επιβίωση, αποκτούν μια ηθική επένδυση που τις προστατεύει από άλλες συμβάσεις. Έτσι το τι θεωρούμε εμείς ως ηθική συμπεριφορά είναι απόρροια (αγνοία μας) του συνόλου των αντικειμενικών, προσωπικών συμφερόντων –χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει ότι όλοι επωφελούμαστε το ίδιο από αυτή την ηθική και τις συμβάσεις που ελλοχεύουν πίσω της. Μπορεί οι ηθικές μας απόψεις να είναι μια μαζική ιδεαλιστική φαντασίωση, είναι όμως χρήσιμες στο βαθμό που βοηθούν το κοινωνικό σύνολο να συντονίζει αποδοτικά τη συμπεριφορά του καθενός.

Στα πλαίσια αυτής της κοινής άποψης ΕΘΠ και Hume, ποια εικόνα των κοινωνικών διακρίσεων είναι δυνατή; Παραδείγματος χάριν, πώς αντιλαμβάνεται κανείς τη κατανομή κοινωνικών ρόλων ανάμεσα στα δύο φύλα (ή ανάμεσα σε άτομα διαφορετικής εθνότητας) μέσα από αυτό το θεωρητικό πρίσμα; Το ένατο τμήμα επιχειρεί να απαντήσει σε αυτά τα δύο ερωτήματα.

Στο δέκατο τμήμα στρέφομαι στον Marx και αναρωτιέμαι: Τι θα έλεγε ο Marx για όλα αυτά; Μήπως είναι δυνατόν ο ιστορικός υλισμός να εμπλουτιστεί από αυτή την ανάλυση; Και, εάν η απάντηση είναι καταφατική, τότε κάτι τέτοιο αποτελεί στροφή προς τον αναλυτικό μαρξισμό, ή όχι; Τα τελικά συμπεράσματα ακολουθούν στο τελευταίο τμήμα.

1. Ισορροπη εξέλιξη

Η έννοια της ισορροπίας που χρησιμοποιείται στην ΕΘΠ έχει τις ρίζες της στη βιολογία του Maynard-Smith (1982) (βλέπε ακόμα Axelrod 1981), ο οποίος μελέτησε την εξέλιξη όχι των γενοτύπων (δηλαδή, τη γενετικώς προκαθορισμένη συμπεριφορά ενός οργανισμού) αλλά των φαινοτύπων (δηλαδή, την επίκτητη συμπεριφορά). Πιο συγκεκριμένα, ο Maynard-Smith ενδιαφέρθηκε για τη συμπεριφορά, που στα πλαίσια ενός συγκεκριμένου πληθυσμού ατόμων, αποδίδει τόσο καλά ώστε να μην υπάρχει λόγος αλλαγής της. Στη γλώσσα της βιολογίας, ο Maynard-Smith έψαχνε για εκείνο το φαινότυπο που δεν κινδυνεύει από εισβολή κάποιου εναλλακτικού φαινοτύπου. Σε αυτό το πλαίσιο βέβαια, κίνδυνος εισβολής υπάρχει μόνο εφ' όσον κάποια εναλλακτική συμπεριφορά προσφέρει καλύτερες προοπτικές επιβίωσης στο άτομο που την προτιμά.

Στην θεωρία των παιγνίων ο φαινότυπος μεταφράζεται σε στρατηγική επιλογή. Η στρατηγική που ακολουθεί το άτομο, στα πλαίσια κάποιου επαναλαμβανομένου ανάμεσα σε πολλά άτομα παιγνίου, έχει την τάση να σταθεροποιείται, εφ' όσον δεν υπάρχει μια εναλλακτική στρατηγική που να δίνει στον «παίκτη» μεγαλύτερες πιθανότητες επιτυχίας. Σε αυτή την περίπτωση λέμε ότι πρόκειται για μια εξελικτικά βιώσιμη στρατηγική (ΕΒΣ) (evolutionary stable strategy κατά τον Maynard-Smith).

Η ουσία αυτής της έννοιας εξέλιξης έγκειται στο ότι μια ΕΒΣ, εφ' όσον χρησιμοποιείται από την πλειοψηφία του πληθυσμού, δεν δίνει την ευκαιρία σε κάποια άλλη συμπεριφορά/στρατηγική να εισβάλει (δηλαδή να χρησιμοποιηθεί επικερδώς από ορισμένους) και σιγά σιγά να αντικαταστήσει την αρχική συμπεριφορά/στρατηγική. Για να είμαστε πιο ακριβείς, ας υποθέσουμε ότι κατά μέσο όρο η ωφέλεια για κάποιο άτομο από τη χρήση της (υποθετικής) στρατηγικής A , όταν ο αντίπαλός του χρησιμοποιεί τη στρατηγική M , εκφράζεται ως $E(A,M)$. Μην ξεχνάμε ότι οι βιολόγοι ενδιαφέρονται για τον τύπο συμπεριφοράς στα πλαίσια διμερών συγκρούσεων μεταξύ οργανισμών ή ζώων.

Στην περίπτωση τους το μέγεθος $E(A,M)$ αντιπροσωπεύει την πιθανότητα αναπαραγωγής του ατόμου – όσο αυξάνεται αυτή η πιθανότητα όταν το άτομο ακολουθεί τη στρατηγική A τόσο μεγαλύτερη η ωφέλεια από αυτή τη στρατηγική, και βέβαια η πιθανότητα επικράτησής της.

Ορισμός: Η στρατηγική A είναι εξελικτικά βιώσιμη (ΕΒΣ), εφ' όσον ισχύει μια από τις επόμενες δύο συνθήκες

Είτε $E(A,A) > E(M,A)$ (α)

Είτε $E(A,A) = E(M,A)$ και $E(A,M) > E(M,M)$ (β)

Είναι φανερό ότι αν η ανισότητα (α) αντιστραφεί, η στρατηγική A δεν έχει μέλλον. Κι αυτό γιατί ακόμη και αν όλα τα άτομα τη χρησιμοποιούν, κάποιος που διαλέγει τη συμπεριφορά M θα τα πάει καλύτερα (κατά μέσο όρο). Συνεπώς αργά ή γρήγορα όλος ο πληθυσμός θα εγκαταλείψει τη A και τη M . Και αντίστροφα: Εφ' όσον η συνθήκη (α) ισχύει, κανείς δεν θα έχει λόγο να στραφεί προς τη M . Υπάρχει όμως και η πιθανότητα η (α) να μην ισχύει ως ανισότητα αλλά ως ισότητα. Δηλαδή, σε μια σύγκρουση μεταξύ δυο ατόμων όπου το ένα ακολουθεί τη A , το άλλο να ωφελείται εξίσου (κατά μέσο όρο) από τη χρήση της A και της M . Σε αυτή την περίπτωση η A θα συνεχίσει να έχει περισσότερες ελπίδες επιβίωσης (σε σχέση με τη M) εάν είναι πιο επικερδές για το άτομο να τη χρησιμοποιεί αντί για τη M εναντίον άλλου, που παίζει σύμφωνα με τη M . Αυτό είναι και το νόημα της συνθήκης (β).

Ως ένα παράδειγμα του πώς μπορεί να εφαρμοστεί αυτή η έννοια ισορροπίας στις κοινωνικές επιστήμες, ας υποθέσουμε ότι δύο άτομα συγκρούονται ως προς τον τίτλο ιδιοκτησίας ενός ακινήτου ή εργαλείου, του οποίου η αξία είναι 2 μονάδες. Δύο στρατηγικές επιλογές υπάρχουν για το καθένα: Είτε να υποχωρήσει είτε να συγκρουστεί. (Στην ψυχροπολεμική διάλεκτο της θεωρίας των παιγνίων η πρώτη στρατηγική αποκαλείται στρατηγική της περιστεράς, ενώ η δεύτερη του γερακιού!) Ο παρακάτω πίνακας παρουσιάζει τα τέσσερα πιθανά αποτελέσματα.

Πίνακας 1

		Παίκτης Α	
		Επίθεση	Άμυνα
Παίκτης Β	Επίθεση	-2, -2	2, 0
	Άμυνα	0, 2	1, 1

Οι δύο παίκτες (ας πούμε ο Α και ο Β) μπορούν να μοιραστούν την περιουσία εάν, αρνούμενοι να παρασυρθούν από επιθετικότητα, παίξουν αμυντικά (αποτελέσματα 1,1). Αν αντίθετα αποφασίσουν να συγκρουστούν, τότε ο καθένας χάνει (αντί να κερδίσει) 2 μονάδες – το τίμημα του «πολέμου». Τέλος, αν μόνο ο ένας παίξει επιθετικά (την ώρα που ο άλλος υποχωρεί), τότε η περιουσία περιέρχεται δίχως περιπλοκές (και έξοδα) στον επιτιθέμενο.

Από μια άποψη, η δίκαιη μοιρασιά (1,1) φαίνεται ως η καλύτερη λύση. Όμως, εφ' όσον ο κάθε παίκτης έχει ως μοναδικό στόχο τη μεγιστοποίηση του οφέλους του, η λύση (1,1) δεν είναι βιώσιμη. Ο λόγος είναι ότι αν περιμένεις ο αντίπαλος να παίξει αμυντικά, τότε το καλύτερο που έχεις να κάνεις είναι να επιτεθείς –έτσι αντί για κέρδος ίσον με 1 μονάδα, αποφέρεις 2 μονάδες. Άρα όταν αυτό το παιχνίδι παίζεται πολλές φορές ανάμεσα στα μέλη μιας ομάδας, το να παίζεις σταθερά ως περισσότερά είναι σαν να καλείς τους υπόλοιπους να σου επιτίθενται μονίμως. Όμως, από την άλλη, δεν είναι σοφό να παίζεις πάντοτε επιθετικά, από τη στιγμή που κάτι τέτοιο μπορεί να σου αποφέρει -2 πολύ συχνά.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να σταθούμε στο ρόλο της ηθικής: Στο παιχνίδι αυτό η δίκαιη λύση (1,1) θα μπορούσε κάλλιστα να σταθεί, εάν τα άτομα υπόκειντο σε ηθικούς κανόνες που πρεσβεύουν τις αρχές του δικαίου όσον αφορά την κατανομή πλούτου και την αποφυγή συγκρούσεων. Όμως αυτό είναι το ζητούμενο: Από πού προέρχονται αυτοί οι κανόνες; Ακριβώς επειδή δεν θέλουμε να λάβουμε αυτούς τους κανόνες ως δεδομένους, σε αυτό το στάδιο η θεωρία των παιγνίων αφήνει τα άτομα να άγονται μόνο από το προσωπικό συμφέρον τους. Ο απώτερος στόχος βέβαια είναι να εξηγηθεί η ηθική ως υποπροϊόν των κοινωνικών

διαδικασιών και του προσωπικού συμφέροντος των ατόμων. Ο αναγνώστης διαβλέπει αμέσως πόσο άρρηκτα δεμένη είναι αυτή η θεωρητική σκοπιά με τον αγγλοσαξωνικό (και αυστριακό) φιλελευθερισμό (δηλαδή το μεθοδολογικό ατομικισμό). Θα επανέλθω στο πέμπτο τμήμα.

Ας θέσουμε τα κοινωνικά όρια του παραπάνω παγνίου. Άτομα συναντιούνται σε τακτά χρονικά διαστήματα, τυχαία και ανά ζεύγη. Κάθε συνάντηση συνοδεύεται από μια σύγκρουση σαν αυτή του Πίνακα 1. Στο τέλος της συνάντησης (και έχοντας ο καθένας θετικά ή αρνητικά οφέλη) το κάθε άτομο παίρνει το δρόμο του. Λίγο παρακάτω συναντά κάποιο άλλο μέλος της κοινωνικής ομάδας με το οποίο ξεκινά πάλι μια αντιδικία (βλέπε Πίνακα 1). Κάτι τέτοιο θυμίζει τον εφιάλτη του Thomas Hobbes στον *Leviathan*, όπου κανενός η περιουσία δεν είναι νομικώς κατοχυρωμένη, με αποτέλεσμα κάθε φορά που έρχεται σε επαφή με κάποιον άλλο να κινδυνεύει να χάσει τα πάντα. Τι κάνει κανείς σε μια τέτοια εφιαλτική κοινωνία (ή έλλειψη κοινωνίας, για να ακριβολογούμε); Παίξει σαν περιστέρι (οπότε δεν κινδυνεύει να συγκρουστεί με κανένα -άρα και να υποστεί το -2 αποτέλεσμα), ή σαν γεράκι (το οποίο μπορεί να του προσφέρει κάποια οφέλη, εφ' όσον ο αντίπαλός υποχωρήσει);

Η απάντηση είναι ότι δεν υπάρχει συγκεκριμένη απάντηση. Βλέποντας και κάνοντας. Αν εμπειρικά καταλήξεις στο συμπέρασμα ότι οι περισσότεροι διαλέγουν την υποχωρητική στρατηγική, τότε μάλλον στην επόμενη αναμέτρηση θα επιτεθείς. Και το αντίθετο. Βέβαια για να αποκτήσεις εμπειρική άποψη για τη συμπεριφορά των άλλων, θα πρέπει να συμμετάσχεις για κάμποσο χρόνο σε τέτοιες αναμετρήσεις, αποφασίζοντας λίγο-πολύ στα τυφλά. Μετά όμως από κάμποσες συναντήσεις αποκτάς μια γενική ιδέα για τη συμπεριφορά των άλλων. Παρ' όλο που δεν μπορείς να ξέρεις πώς θα σε αντιμετωπίσει ο επόμενος αντίπαλος, έχεις αρκετή εμπειρία ώστε να προβλέψεις (πιθανώς εσφαλμένα) την πιθανότητα με την οποία ο επόμενος αντίπαλος θα παίξει επιθετικά. Ας ονομάσουμε αυτή την πιθανότητα p ($0 < p < 1$). Δύο ερμηνείες υπάρχουν για την πιθανότητα/πρόβλεψη p : Είτε ότι ένα ποσοστό ίσο με p του πληθυσμού παίζει επιθετικά είτε ότι το κάθε άτομο

παίζει επιθετικά με πιθανότητα p . Και στις δυο περιπτώσεις, η πιθανότητα ο αντίπαλός σου να σου επιτεθεί (αντί να υποχωρήσει) ισούται με p . Το ερώτημα τότε τίθεται: Πώς καθορίζεται αυτή η πιθανότητα;

Η μέθοδος της εξελικτικής θεωρίας παιγνίων (ΕΘΠ) είναι απλή. Ερώτά: Ποια πιθανότητα p αντιστοιχεί σε μια κοινή συμπεριφορά/στρατηγική (για όλο τον πληθυσμό), που μπορεί να χαρακτηριστεί εξελικτικά βιώσιμη (ΕΒΣ); Κατ' αρχήν μια στρατηγική πρέπει να εμπνέει ισορροπία, σταθερότητα, προτού χαρακτηριστεί ΕΒΣ. Αυτό σημαίνει ότι αν ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού επιτίθεται με πιθανότητα p , τότε και μια μικρότερη ομάδα θα πρέπει να έχει και αυτή κίνητρο να επιτίθεται με πιθανότητα p (και να υποχωρεί με πιθανότητα $1-p$). Σε αντίθετη περίπτωση, η στρατηγική αυτή θα ανατραπεί. Ας περάσουμε λοιπόν στο επίπεδο του ατομικού διλήμματος: Έστω ότι περιμένεις να σου επιτεθεί ο αντίπαλος με πιθανότητα p . Εσύ πώς αντιδράς; Αν υποθέσουμε ότι το κάθε άτομο ενδιαφέρεται να μεγιστοποιήσει την προσωπική του ωφέλεια κατά μέσο όρο από τον κάθε γύρο στον οποίο συμμετέχει, τότε υπολογίζει τι περιμένει να κερδίσει (α) παίζοντας επιθετικά και (β) παίζοντας υποχωρητικά. Τέλος, διαλέγει ανάλογα με το σχετικό μέγεθος των (α) και (β), το οποίο προκύπτει ως εξής:

$$E(\text{Επίθεση}) = p(-2) + (1-p)2 = 2-4p \quad (\alpha)$$

$$E(\text{Υποχώρηση}) = p(0) + (1-p)1 = 1-p \quad (\beta)$$

[Όπου, $E(\Lambda)$ υπονοεί το μέσο όρο, το όφελος που περιμένει κατά μέσο όρο το άτομο όταν ακολουθεί την στρατηγική Λ .]

Είναι φανερό ότι η επιθετική πολιτική υπερισχύει, εφ' όσον η πιθανότητα p υπολογίζεται κάτω του $1/3$ [διότι μόνο τότε $(\alpha) > (\beta)$]. Με άλλα λόγια, αν το άτομο πιστεύει ότι ο αντίπαλος θα του επιτεθεί με πιθανότητα μικρότερη του $1/3$, τότε αξίζει να πάρει το ρίσκο μιας επίθεσης με στόχο τις δυο μονάδες αξίας (βλέπε τον Πίνακα 1). Και αντίθετα εφόσον $p > 1/3$.

Με αυτόν τον τρόπο φτάσαμε στο πρώτο παράδειγμα εξελικτικά βιώσιμης στρατηγικής (ΕΒΣ): Να επιτίθεσαι με πιθανότητα

$p = 1/3$. Στην περίπτωση του Πίνακα 1, το να παίζει το κάθε άτομο επιθετικά με πιθανότητα $1/3$ (ή το να παίζει επιθετικά το $1/3$ του πληθυσμού, ενώ το υπόλοιπο να παίζει υποχωρητικά), αποτελεί μια συνολική στρατηγική, η οποία έχει τη δυνατότητα να επιβιώσει μετά από πολλούς γύρους τέτοιων συγκρούσεων. Για την ακρίβεια καμιά άλλη ολική συμπεριφορά δεν είναι εξελικτικά σταθερή. Για να ελέγξουμε κατά πόσο τα παραπάνω ισχύουν, θα πρέπει να ανατρέξουμε στον ορισμό της ΕΒΣ.

Αν ονομάσουμε τη στρατηγική $p=1/3$ Λ και κάποια άλλη (υποθετική) εναλλακτική στρατηγική M (σύμφωνα με την οποία ο κάθε παίκτης παίζει επιθετικά με πιθανότητα $p' \neq p$), βλέπουμε ότι $E(\Lambda, \Lambda) = E(M, \Lambda)$ – άρα η Λ είναι ΕΒΣ, εφ' όσον ισχύει η δεύτερη ανισότητα του ορισμού, δηλαδή $E(\Lambda, M) > E(M, M)$. Το ότι αυτή η ανισότητα ισχύει, γίνεται προφανές από τις παρακάτω εκφράσεις.

$$E(\Lambda, M) = p(-2p' - 2(1-p') + (1-p)(1-p')) = 4/3 - 2p' \text{ και}$$

$$E(\Lambda, M) = p'[-2p' + 2(1-p')] + (1-p')^2 = 1 - 3p'^2$$

Είναι εύκολο να αποδείξουμε ότι για οποιαδήποτε τιμή του p' , $E(\Lambda, M) > E(M, M)$ όταν $p = 1/3$.

Βλέπουμε λοιπόν ότι στην περίπτωση που επικρατεί πλήρης συμμετρία μεταξύ των ατόμων (π.χ. δεν υπάρχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που να δίνουν τη δυνατότητα σε ορισμένους να ξεχωρίζουν), τότε η εξέλιξη αυτού του παιχνιδιού οδηγεί απρόσκοπτα προς μια γενική ισορροπία, όπου η πιθανότητα να βρεις στο διάβα σου ένα υποχωρητικό άτομο είναι $2/3$. Ακόμη και αν εσύ παίζεις με ένα συγκεκριμένο τρόπο δίχως να ακολουθείς την ΕΒΣ (π.χ. πάντα υποχωρείς, ή επιτίθεσαι), η ομάδα ως σύνολο πάντοτε θα τείνει να συμπεριφέρεται σύμφωνα με την παραπάνω ΕΒΣ. Μέσα σε αυτό το (αντι-)κοινωνικό περιβάλλον, όπου επικρατεί ο φόβος, τουλάχιστον το κάθε άτομο αποκομίζει κατά μέσο όρο τα ίδια οφέλη (μακροπρόθεσμα τουλάχιστον). Ο πόλεμος όλων εναντίων όλων, αν μη τι άλλο, δεν κάνει διακρίσεις.

2. Ανισόρροπη εξέλιξη: Η γέννηση των κοινωνικών ασυμμετριών

Τι γίνεται όμως όταν τα άτομα έχουν τη δυνατότητα, προτού αποφασίσουν πώς θα συμπεριφερθούν απέναντι στον αντίπαλό τους, να αναγνωρίσουν, με μια μόνο ματιά, κάποια χαρακτηριστικά στον αντίπαλο τα οποία δεν είναι ομοιογενώς κατανεμημένα σε όλο τον πληθυσμό; Για παράδειγμα, κάποιοι είναι νεότεροι, κάποιοι ψηλότεροι κ.τλ. Τέτοιου είδους χαρακτηριστικά ξεχωρίζουν τους ανθρώπους και τους δίνουν την πιθανότητα να σχετίζουν την επιλογή στρατηγικής με τα διακρινόμενα χαρακτηριστικά –π.χ. όταν συναντώ άτομο μεγαλύτερης ηλικίας, παίζω υποχωρητικά. Σε αυτή την περίπτωση είναι θεμιτό ο κάθε τύπος ατόμου να διαλέγει με βάση μια ιδιαίτερη στρατηγική.

Απλοποιώντας την κατάσταση, ας εξετάσουμε την περίπτωση όπου υπάρχουν μόνο δύο ειδών άτομα: τα μισά έχουν μια μπλε βούλα στο μέτωπο και τα άλλα μισά μια κόκκινη. Κατά τα άλλα τα άτομα είναι πανομοιότυπα. Ακόμα, ας υποθέσουμε ότι η κατανομή χρώματος είναι τυχαία και ότι, στην ουσία, δεν σημαίνει τίποτα όσον αφορά το χαρακτήρα, την εξυπνάδα ή ακόμα και τη δύναμη του ατόμου. Παρ' όλα αυτά, η δυνατότητα να παίζει κανείς διαφορετικά απέναντι στον μπλε αντίπαλο από ό,τι απέναντι στον κόκκινο, κάνει δυνατή την πρόβλεψη διαφορετικής συμπεριφοράς ανάλογα με το αν ο αντίπαλος φέρει το ένα ή το άλλο χαρακτηριστικό. Σε αυτή την περίπτωση, ας πούμε ότι περιμένεις έναν αντίπαλο που φέρει μπλε βούλα να παίξει επιθετικά με πιθανότητα p , ενώ αυτόν που φέρει κόκκινη βούλα να παίξει επιθετικά με πιθανότητα q . Τότε το τι περιμένεις να κερδίσεις από την αναμέτρηση μαζί του θα εξαρτάται, όχι μόνο από τη στρατηγική που σκέφτεσαι να ακολουθήσεις (επίθεση ή άμυνα), αλλά και από το χρώμα της βούλας του αντιπάλου! Ας ορίσουμε ως $E(\Lambda | \chi)$ χρώμα χ) την προσδοκία σου για το μέσο όφελος που θα έχεις από την επόμενη αναμέτρηση με άτομο του οποίου η βούλα είναι χρώματος χ , όταν εσύ διαλέγεις την στρατηγική Λ . Τότε:

$$E(\text{Επίθεση} \mid \text{μπλε}) = q(-2) + (1-q)2 = 2-4q \quad (\gamma)$$

$$E(\text{Άμυνα} \mid \text{κόκκινη}) = q(0) + (1-q)1 = 1-q \quad (\delta)$$

$$E(\text{Επίθεση} \mid \text{μπλε}) = p(-2) + (1-p)2 = 2-4p \quad (\epsilon)$$

$$E(\text{Άμυνα} \mid \text{κόκκινη}) = p(0) + (1-p)1 = 1-p \quad (\sigma\tau)$$

Όπως και προηγουμένως, κατά μέσο όρο αξίζει να παίξεις επιθετικά, εφ' όσον πιστεύεις ότι οι πιθανότητες να σου επιτεθεί ο αντίπαλος είναι λιγότερες από μία στις τρεις. Το μόνο καινούργιο στοιχείο είναι η πιθανότητα διαχωρισμού των ατόμων σύμφωνα με κάποιο εμφανές χαρακτηριστικό -π.χ. το χρώμα της βούλας στο μέτωπο. Αυτή η πιθανότητα αποκτά ουσία μόνον εφ' όσον σε κάποιο στάδιο της κοινωνικής διαδικασίας (του παιγνίου) οι προβλέψεις όσον αφορά την επιθετικότητα του επόμενου αντίπαλου εξαρτώνται κατά κάποιον τρόπο από την αναγνώριση του εν λόγω χαρακτηριστικού. Ας πούμε, για παράδειγμα, ότι ένας κόκκινος παίκτης συνειδητοποιεί ότι ο αντίπαλος είναι μπλε. Υπάρχουν δύο περιπτώσεις.

Η μία είναι αυτή η παρατήρηση να μην παίξει κανένα ρόλο. Αν πιστεύεις ότι η επιθετικότητα του αντιπάλου σου είναι εντελώς ανεξάρτητη από το χρώμα της βούλας του, τότε ουσιαστικά θέτεις $p=q$ και πράττεις ανάλογα με το μέγεθος αυτής της πιθανότητας/πρόβλεψης. Αν κάτι τέτοιο χαρακτηρίζει όλο τον πληθυσμό, τότε όντως τίποτα δεν έχει αλλάξει σε σχέση με το υπόδειγμα, που παρουσιάστηκε ως ισόρροπη εξέλιξη στο προηγούμενο τμήμα.

Όμως υπάρχει και μια άλλη πιθανότητα. Μπορεί στους πρώτους γύρους των συγκρούσεων να παρατηρηθεί από τα άτομα ότι, π.χ., οι μπλε παίκτες τείνουν να είναι πιο επιθετικοί από τους κόκκινους. Γιατί; Για τον ίδιο λόγο που αν παίξουμε κορώνα-γράμματα δέκα φορές δεν είναι καθόλου απίθανο να βγουν επτά κορώνες και μόλις τρία γράμματα (κι ας είναι μοιρασμένες εξίσου οι πιθανότητες). Βέβαια αυτό δεν σημαίνει ότι οι κόκκινοι αναγκαστικά θα εκλάβουν τούτη την παρατήρηση ως ένδειξη εγγενούς επιθετικότητας των μπλε. Μπορεί κάλλιστα να την αγνοήσουν. Πόσες όμως φορές δεν έχουμε δει άτομα, που αναζητούν

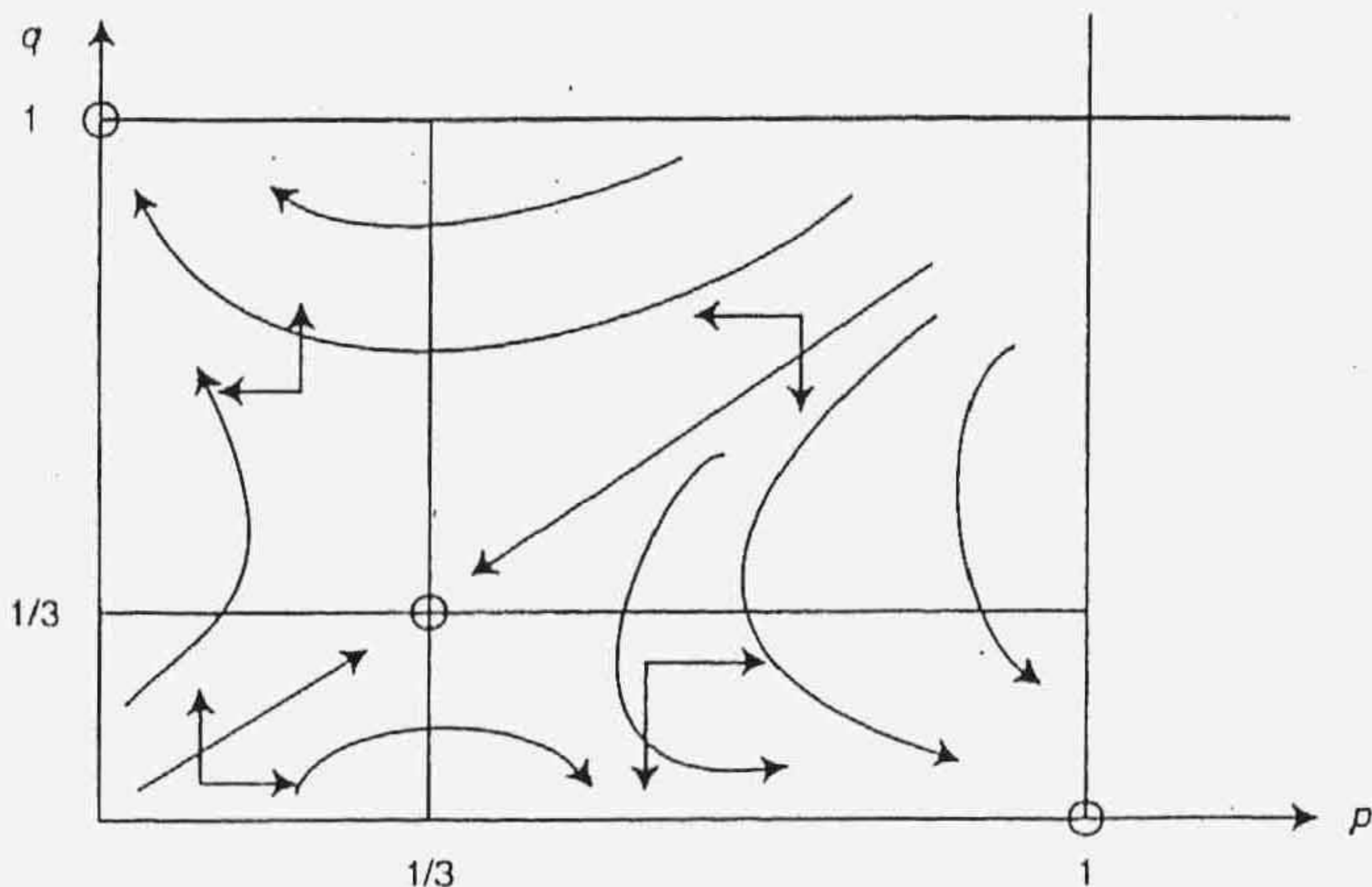
σημεία που θα τους βοηθήσουν να προβλέψουν το μέλλον, να προσπαθούν να εκμαιεύσουν πληροφόρηση από εκεί που δεν υπάρχει; Πόσοι είναι αυτοί που παίζοντας ΛΟΤΤΟ μελετούν τα νούμερα που έχουν προκύψει τις προηγούμενες εβδομάδες, ελπίζοντας να διακρίνουν κάποιο σύστημα μέσα από τα προηγούμενα αποτελέσματα; Έτσι και εδώ, είναι πιθανόν ο κόκκινος παίκτης, ο οποίος έχει παρατηρήσει ότι οι μπλε στους τελευταίους γύρους ήταν πιο επιθετικοί από τους κόκκινους, να ευχηθεί ο επόμενος αντίπαλος να είναι κόκκινου χρώματος. Κι ας ξέρει τη θεωρία πιθανοτήτων που επιμένει ότι τα φαινόμενα αυτά δεν έχουν ουσία και άρα δεν μπορούν να χρησιμεύσουν στην πρόβλεψη! Υποσυνείδητα, τη στιγμή που σκέφτεται ότι θα προτιμούσε να βρει μπροστά του ένα κόκκινο αντίπαλο, οι τιμές p και q στο μυαλό του παίκτη αυτού αποκλίνουν η μία από την άλλη –στο παράδειγμά μας, $p > q$.

Αμέσως ξεκινάει μια εξελικτική διαδικασία που καταστρέφει τη συμμετρία ανάμεσα στους παίκτες, οδηγώντας σε μια ασυμμετρική ισορροπία όπου κάποιοι παίκτες συμπεριφέρονται πάντοτε επιθετικά, ενώ οι υπόλοιποι υποχωρούν. Στο παράδειγμά μας, αν ορισμένοι κόκκινοι θέσουν $p > q$, τείνουν να υποχωρούν μπροστά σε μπλε παίκτες. Αμέσως η τιμή του q αρχίζει να πέφτει (μην ξεχνάμε ότι πρόκειται για πιθανότητα επίθεσης από έναν κόκκινο παίκτη), επαληθεύοντας την υποσυνείδητη ανισότητα. Όσο περισσότερο μεγαλώνει το χάσμα ανάμεσα στις τιμές p και q , τόσο περισσότερο τείνουν οι κόκκινοι να είναι υποχωρητικοί απέναντι στους μπλε, με αποτέλεσμα το χάσμα ανάμεσα στις προβλέψεις να μεγαλώνει κι άλλο. Η ειρωνεία εδώ έγκειται στο ότι η αρχική ά-λογη πρόβλεψη (ότι δήθεν οι κόκκινοι είναι λιγότερο επιθετικοί) επαληθεύεται μόνο και μόνο επειδή εισέβαλε στις σκέψεις κάποιων ατόμων. Σε γενικές γραμμές το όριο αυτής της ασταμάτητης δυναμικής είναι απλό:

Είτε $p = 1, q = 0$ οπότε στο τέλος οι μπλε καταλήγουν να κερδίζουν πάντοτε στις συγκρούσεις με τους κόκκινους, είτε $p = 0, q = 1$ οπότε συμβαίνει το αντίθετο. Το ποιο από τα δύο θα συμβεί εξαρτάται από το ποιο χαρακτηριστικό (το μπλε ή το κόκκινο) θα είναι αυτό το οποίο αρχικά θα τύχει να επικρατήσει.

Διαγραμματικά, η αστάθεια της συμμετρικής συμπεριφοράς και η τελική επιβολή μιας ομάδας ατόμων με βάση κάποιο προσωπικό χαρακτηριστικό τους πάνω στους υπόλοιπους γίνεται εμφανής στον Πίνακα 2.

Πίνακας 2

Η συμμετρική ΕΒΣ του προηγούμενου τμήματος αντιστοιχεί στο σημείο Α. Εφ' όσον οι παίκτες όλοι ξεκινούν με τέτοιες προβλέψεις (δηλαδή ότι ανεξάρτητα από χρώμα, η πιθανότητα να επιτεθεί ο επόμενος αντίπαλος είναι $1/3$), τότε τίποτα δεν αλλάζει. Όμως η παραμικρή απόκλιση από αυτή την κατάσταση (π.χ. αν ορισμένοι παρατηρήσουν ότι το ποσοστό των μπλε που επιτίθενται δεν είναι ακριβώς ίδιο με εκείνο των κόκκινων, και αν αφήσουν αυτή την παρατήρηση να επηρεάσει τις προβλέψεις τους) θα θέσει σε κίνηση μια αμείλικτη δυναμική, η οποία θα μεταβάλλει την συμπεριφορά των ατόμων και συνεπώς και τις προσδοκίες τους. Στο παραπάνω διάγραμμα τα τόξα υποδεικνύουν τις μετατροπές αυτές [αντιστοιχούν σε δύο διαφορετικές εξισώσεις οι οποίες προκύπτουν από τις εκφράσεις (γ)-(στ)].

Τέλος, για να ολοκληρώσουμε τη βασική ανάλυση, είναι εύκολο να αποδείξουμε ότι η κοινωνική διαδικασία επιβάλλει την ασυμμετρία στη συμπεριφορά, εφ' όσον υπάρχουν κάποια ορατά χαρακτηριστικά πάνω στα οποία μπορούν να βασιστούν κοινωνι-

κές διακρίσεις. Στο ερώτημα «είναι όντως δεδομένο ότι η κοινωνική εξέλιξη θα οδηγήσει σε ασυμμετρική συμπεριφορά;», η απάντηση έρχεται από τον ορισμό της ΕΒΣ (βλέπε τμήμα 2). Σύμφωνα με αυτό τον ορισμό, ο συνδυασμός στρατηγικών ($p=q=1/3$) δεν μπορεί να αποτελέσει τη βάση εξελικτικά βιώσιμης συμπεριφοράς για τον πληθυσμό. Ας αποκαλέσουμε και πάλι το συμμετρικό συνδυασμό $p=q=1/3$ Λ και έναν άλλο υποθετικό συνδυασμό ($p; q'$) M . Είναι η στρατηγική Λ εξελικτικά βιώσιμη; Η πρώτη συνθήκη (βλέπε τον ορισμό της ΕΒΣ) καλά κρατεί αφού $E(\Lambda, \Lambda) = E(\Lambda, M)$. Όμως η δεύτερη δεν ισχύει –συγκεκριμένα $E(\Lambda, M) > E(M, M)$ μόνο εφ' όσον $p', q' > 1/3$ ή $p', q' < 1/3$. Κάτι τέτοιο όμως δεν μπορεί να ισχύει μακροπρόθεσμα.

Καταλήγουμε λοιπόν στο εξής απλό συμπέρασμα: Η συμπεριφορά των ατόμων σε αυτό το κοινωνικό κενό, όπου οι διαφορές λύνονται σε ατομικό επίπεδο και χωρίς κάποιο κοινωνικό θεσμό, ο οποίος να επιβλέπει την κατανομή του πλούτου, δεν είναι δυνατόν να είναι συμμετρική. Εφ' όσον υπάρχει και η παραμικρή, φανερή διαφορά ανάμεσα στα άτομα, τότε μακροπρόθεσμα η δυναμική των συγκρούσεων αυτών θα οδηγήσει σε διαφορετικές στρατηγικές επιλογές για άτομα διαφορετικών χαρακτηριστικών. Έτσι, όχι μόνο τα άτομα θα καταλήξουν να συμπεριφέρονται ανάλογα με τα χαρακτηριστικά τους, αλλά θα προβλέπουν ακόμα και τη συμπεριφορά του άλλου, όπως και θα γεύονται οφέλη, ανάλογα με το ποια χαρακτηριστικά έτυχε να έχουν και ποια χαρακτηριστικά η κοινωνική δυναμική (ή διαδικασία) έτυχε να αναγάγει σε κυρίαρχα χαρακτηριστικά.

3. Τρία προκαταρκτικά συμπεράσματα από την εξελικτική θεωρία παιγνίων (ΕΘΠ)

Η ελκυστικότητα της ασυμμετρίας

Όπως είδαμε στις προηγούμενες σελίδες, η συμπεριφορά των ατόμων αλλά και η κατανομή του πλούτου τείνουν προς την

ασυμμετρία. Όπως είδαμε στο τελευταίο τμήμα, στην περίπτωση που κάποια άτομα (έστω και λίγα) αποπειραθούν να δοκιμάσουν διαφορετικές στρατηγικές, είναι σχεδόν βέβαιο ότι με το χρόνο η συμπεριφορά τους θα πάψει να είναι ομοιογενής. Βέβαια, για να ριζώσει η κοινωνική ασυμμετρία, θα πρέπει τα άτομα να φέρουν κάποια ανομοιογενή χαρακτηριστικά. Εφ' όσον αυτό ισχύει, είναι αναπόφευκτο ότι η συμπεριφορά του καθενός (τουλάχιστον μακροπρόθεσμα) θα εξαρτάται τόσο από τα χαρακτηριστικά του ίδιου όσο και από αυτά του άλλου. Στο παράδειγμά μας, στην κοινωνική ομάδα όπου η εξέλιξη των αντιπαραθέσεων έτυχε να χαρίσει στους μπλε τον ισχυρότερο ρόλο, οι παίκτες με μπλε βούλα θα συμπεριφέρονται επιθετικότερα από τους κόκκινους και, συνεπώς, αργά ή γρήγορα θα αποκομίσουν μεγαλύτερα οφέλη. Σε άλλες ομάδες η εξέλιξη θα μπορούσε κάλλιστα να έχει ευνοήσει τους κόκκινους.

Το συμπέρασμα είναι απλό: Η εξέλιξη αυτών των «παιχνιδιών» οδηγεί στην κοινωνική ασυμμετρία –σε μια κατάσταση όπου μια ομάδα επικρατεί μιας άλλης. Το ενδιαφέρον είναι ότι το χαρακτηριστικό πάνω στο οποίο περιστρέφονται αυτές οι διακρίσεις δεν έχει κανένα απολύτως νόημα. Ας μην ξεχνάμε ότι ξεκινήσαμε από την υπόθεση ότι οι μπλε ή κόκκινες βούλες δεν σημαίνουν απολύτως τίποτα –ότι δεν σηματοδοτούν διαφορές στο σθένος, την εξυπνάδα, τη θέληση... Παρ' όλα αυτά, μόνο και μόνο η ύπαρξη αυτών των χαρακτηριστικών είναι αρκετή για να δώσει το έναυσμα στην κοινωνική διαδικασία, η οποία θα οικοδομήσει την ασυμμετρία και τις διακρίσεις. Σύμφωνα με αυτό το απλό θεώρημα, ακόμα και αν όλοι οι άνθρωποι ήταν πανομοιότυποι, ακόμα και αν όλοι μας είχαμε τις ίδιες δυνατότητες, το ίδιο χρώμα δέρματος, το ίδιο φύλο, πάλι θα εξελισσόταν η κοινωνική ασυμμετρία μέσα σε μια πρωτόγονη κοινωνία, όπου οι διαφορές λύνονται με αντιπαραθέσεις σαν αυτή του Πίνακα 1.

Συμβάσεις

Είναι φανερό ότι από αναλυτική άποψη, παρατηρώντας μια κοινωνική ομάδα, δεν μπορεί να υπάρξει συγκεκριμένη απάντη-

ση στο ερώτημα: γιατί κυριαρχούν αυτοί με τις μπλε βούλες πάνω σε αυτούς με τις κόκκινες (ή το αντίθετο); Ο λόγος βρίσκεται στην έννοια της σύμβασης του Lewis (1969). Αυτό που συντηρεί την πρακτική να επικρατούν άτομα του ενός χρώματος βούλας πάνω στα άλλα (ας πούμε οι μπλε πάνω στους κόκκινους), είναι η πρόβλεψη όλων (ή τουλάχιστον των περισσότερων) για το τι μέλλει γενέσθαι, δεδομένων αυτών των προβλέψεων. Εφ' όσον οι κόκκινοι περιμένουν επιθετικότητα από τους μπλε, είναι σάφρον για αυτούς (σε προσωπικό επίπεδο) να υποχωρούν όταν βρίσκονται αντιμέτωποι με παίκτη φέροντα μπλε βούλα! Συνεπώς αν οι μπλε το έχουν καταλάβει αυτό, είναι φρόνιμο για αυτούς να είναι όντως πιο επιθετικοί –οπότε και οι προβλέψεις των κόκκινων επιβεβαιώνονται. Βλέπουμε πόσο σταθερή γίνεται με αυτό τον κυκλικό τρόπο η επικυριαρχία των μπλε. Το ότι θα μπορούσαν τα πράγματα να είναι ακριβώς αντίθετα (δηλαδή να κυριαρχούν οι κόκκινοι) δεν επηρεάζει την κατάσταση, ακόμα και όταν τα άτομα το αναγνωρίζουν. Από τη στιγμή που μια από τις δυο συμβάσεις/ασυμμετρίες ευνοηθεί από την κοινωνική εξέλιξη, αποκτά σταθερότητα και συνέχεια.

Συμπερασματικά, το ποια ομάδα θα βρεθεί στην κυρίαρχη θέση είναι καθαρά θέμα κοινωνικής σύμβασης και δεν αντανακλά καμιά άλλη εσωτερική λογική. Είναι περίπου όπως το να οδηγούν όλοι στα δεξιά του δρόμου (όπως θα έπρεπε[!] να συμβαίνει στην Ελλάδα) είναι εξίσου ορθολογικό με το να οδηγούν όλοι αριστερά (π.χ. Βρετανία). Ποιο από τα δύο υπαγορεύει ο Κ.Ο.Κ. του κάθε κράτους, είναι θέμα σύμβασης. Αντίθετα όμως με την περίπτωση του Κ.Ο.Κ., στις κοινωνικές συγκρούσεις που αναλύει η ΕΘΠ, η επιλογή της σύμβασης ισοδυναμεί με την επιλογή μιας ομάδας ατόμων ως κυρίαρχης και την καταδίκη των υπολοίπων στους ασθενέστερους ρόλους. Επιγραμματικά: Το ποιος θα επικρατήσει, ποια σύμβαση κοινωνικής ασυμμετρίας θα εγκατασταθεί, δεν είναι θέμα λογικής. Όμως είναι αποτέλεσμα ορθολογικής διαδικασίας το ότι κάποια σύμβαση, κάποια ασυμμετρία, κάποιο σύστημα διακρίσεων, θα αναδυθεί μέσα από ένα τέτοιο κοινωνικό πεδίο.

Ανισότητες

Εάν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας πάνω σε κινητά και ακίνητα, καθώς και η κατανομή εξουσίας γενικότερα, γεννήθηκαν στο απώτερο παρελθόν με μια διαδικασία ανάλογη με αυτή που περιγράφει η ΕΘΠ, τότε είναι εύλογο ότι δεν μπορεί να εξηγηθεί η κατανομή του πλούτου με παραπομπές είτε στην συνεισφορά των πλούσιων ατόμων στο κοινωνικό σύνολο, αλλά ούτε και στην παραγωγικότητά τους. Απλώς έτυχε ορισμένοι να ευεργετηθούν από την εξέλιξη κοινωνικών διακρίσεων, οι οποίες τους ωφελούν σε βάρος άλλων. Θα μπορούσε όμως πολύ εύκολα η εξελικτική διαδικασία να έχει φέρει αλλιώς τα πράγματα και οι σημερινοί τυχεροί να προέκυπταν ως οι χαμένοι του παιχνιδιού. Το μόνο που ήταν σίγουρο εξαρχής (σύμφωνα πάντα με την ΕΘΠ του προηγούμενου τμήματος) είναι ότι κάποιοι θα ωφελούνταν σε βάρος των υπολοίπων.

Αφού η κοινωνική εξέλιξη καθορίσει ποιοι είναι αυτοί που θα έχουν τους κυρίαρχους ρόλους, με τον καιρό η κατανομή πλούτου γίνεται όλο και πιο άνιση. Όταν αυτή η συσσώρευση στα χέρια των κερδισμένων ξεπεράσει ένα κάποιο όριο, τότε αυτοί είναι σε θέση να δημιουργήσουν θεσμούς (π.χ. κράτος), στόχος των οποίων είναι η νομική (και κατασταλτική) πλέον περιχαράκωση των κερκτημένων. Αναπόφευκτα, η δομή και η φύση του νομικού πλαισίου θα αντικατοπτρίζει το χαρακτηριστικό εκείνο που δίνει το έναυσμα στην κοινωνική ασυμμετρία: για παράδειγμα, σε μια υποθετική κοινωνία όπου ο διαχωρισμός κοινωνικών ρόλων βασίζεται στο φύλο του ατόμου, το νομικό πλαίσιο είναι πολύ λογικό να ορίζει την έννοια του πολίτη (στο όνομα του οποίου νομοθετεί) με ένα τρόπο που εξασφαλίζει περισσότερα δικαιώματα (τουλάχιστον στην πράξη) για άτομα του φύλου, το οποίο έχει εξασφαλίσει την κυρίαρχη κοινωνική θέση.

4. Συμβάσεις και η κριτική του μεθοδολογικού ατομικισμού

Για να προχωρήσουμε την ανάλυση παραπέρα, χρειαζόμαστε να εξερευνήσουμε την προέλευση των χαρακτηριστικών εκείνων που εξελίσσονται σε καθοριστικούς παράγοντες κοινωνικής ασυμμετρίας. Εδώ τα πράγματα δυσκολεύουν. Οι θιασώτες της κοινωνιο-βιολογίας –όπως π.χ. ο Bob Sugden (1986, 1989)– υποστηρίζουν ότι οι συμβάσεις εξαπλώνονται από το ένα κοινωνικό πεδίο στο άλλο. Για παράδειγμα, τα αγόρια στο σχολείο μπορεί να ξεκινούν με υψηλότερες προσδοκίες για τον εαυτό τους από τα κορίτσια στο μάθημα της αριθμητικής, μόνο και μόνο επειδή στο διάλειμμα (εξαιτίας της μυϊκής τους δύναμης) κερδίζουν τα κορίτσια στην πάλη. Αν υποθέσουμε ότι η απόδοση του ατόμου στην αριθμητική (όπως και σε άλλους τομείς) είναι ανάλογη με την αυτοπεποίθηση, τότε βλέπουμε πως η μυϊκή δύναμη μπορεί να οδηγήσει στην επιτυχία σε άλλον άσχετο τομέα (όπως η αριθμητική), ανεξάρτητα από τις εγγενείς δυνατότητες του ατόμου.

Παρ' όλο που η παραπάνω εξήγηση έχει αξία, τείνει να εξηγήσει όλες τις κοινωνικές διακρίσεις με βάση κάποια προγονική ασυμμετρία μυϊκής δύναμης –παραείναι μονοδιάστατη με άλλα λόγια. Αντίθετα, κοινωνιο-βιολόγοι όπως οι Maynard-Smith (1982) και Wilson (1976) εξηγούν συμβάσεις συμπεριφοράς ακόμα και στο ζωικό βασίλειο όχι με βάση τη μυϊκή δύναμη (ή τον όγκο), αλλά την προηγούμενη συμπεριφορά σε παράλληλες συγκρούσεις. Καταλήγουν δε ότι η ασυμμετρία στη συμπεριφορά δεν μπορεί να εξηγηθεί από ένα και μόνο χαρακτηριστικό του ατόμου. Οι κοινωνικές συμβάσεις (ακόμα ανάμεσα και σε πιθήκους) είναι περίπλοκα φαινόμενα και κατανέμουν τους κοινωνικούς ρόλους ανάμεσα στα άτομα με βάση όχι ένα μοναδικό χαρακτηριστικό, αλλά ένα πλέγμα ατομικών χαρακτηριστικών. Στο επόμενο τμήμα ο αναγνώστης θα βρει ένα παράδειγμα πως η ΕΘΠ μπορεί να αποδεχτεί την παράλληλη ύπαρξη δύο (ή περισσότερων) διακρίσεων.

Σε αυτό το σημείο αξίζει ένας παραλληλισμός. Όταν ο Quine αρνιόταν ότι η γλώσσα εξελίσσεται συμβατικά, το επιχείρημά του ήταν ότι οι συμβάσεις προϋποθέτουν συναίνεση. Συνε-

πώς, μια γλώσσα δεν μπορεί να προέρχεται από την εξέλιξη συμβάσεων, εφ' όσον κάθε συμφωνία προϋποθέτει μία (έστω και απλοϊκή) κοινή γλώσσα. Αντίστοιχα, κάποιος θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι, στην περίπτωση μας, δεν μπορούν να εξηγηθούν οι κοινωνικές ασυμμετρίες ως συμβάσεις, εάν οι συμβάσεις προϋποθέτουν συμφωνία. Όμως, όπως έδειξε ο Lewis (1969) στην γλωσσολογική αντιπαράθεσή του με τον Quine, μια σύμβαση μπορεί απλώς να εξελιχτεί εκ του μηδενός –δίχως ούτε προσυμφωνία ούτε την παρουσία πρότερης σύμβασης. Κάτι τέτοιο θα σημαίνει ότι, στα πλαίσια της ΕΘΠ, είναι δυνατόν να φανταστούμε την εξέλιξη των κοινωνικών ασυμμετριών από την αρχή (την κατάσταση της φύσης, όπως θα τη χαρακτήριζαν ο Hobbes και ο Hume) μέχρι το παρόν (όπου και η κατανομή των διαφορετικών συμπεριφορών, προσδοκιών αλλά και του πλούτου, αντικατοπτρίζουν τις εξελιγμένες κοινωνικές ασυμμετρίες).

Αυτή η προοπτική έρχεται σε σύγκρουση με το μεθοδολογικό ατομικισμό, ο οποίος πρεσβεύει τη συνεχή ανάλυση των κοινωνικών φαινομένων μέχρις ότου το σημείο θεωρητικής αναφοράς να είναι το άτομο, οι προσδοκίες του και οι στόχοι του. Όμως όπως έχουμε ήδη δει, αν οι κοινωνικές ασυμμετρίες που παρατηρούμε γύρω μας είναι αποτέλεσμα εξελισσόμενων συμβάσεων, τότε άτομα με τις ίδιες δυνατότητες όπως και τώρα, με τις ίδιες αρχικές προσδοκίες, με τους ίδιους στόχους, κάλλιστα θα μπορούσαν να ζουν κάτω από κοινωνικές διακρίσεις πολύ διαφορετικές από αυτές που παρατηρούμε. (Ας θυμηθούμε την περίπτωση με τις μπλε και τις κόκκινες βούλες, όπου κάλλιστα θα μπορούσε να επικρατήσει ή η ομάδα με τις μπλε ή η ομάδα με τις κόκκινες.) Άρα οι παρατηρούμενες ασυμμετρίες δεν μπορούν να εξηγηθούν βάζοντας τα άτομα στο μικροσκόπιο, επειδή τα αίτιά τους βρίσκονται σε άλλο επίπεδο αφαίρεσης. Είναι, για παράδειγμα, σαν να προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε το γιατί οι Κύπριοι οδηγούν στα αριστερά του δρόμου (στην Κύπρο εννοείται!), αναλύοντας υπομονετικά στοιχεία για το πόσο έξυπνοι είναι, για το τι προσπαθούν να κάνουν όταν οδηγούν κ.τλ. Αν δεν λάβουμε υπόψη μας την ιστορία του νησιού (και την επιρροή των Βρετανών), δεν θα φτάσουμε ποτέ στη σωστή απάντηση.

Το τελευταίο συμπέρασμα έχει ενδιαφέρον για όσους ασχολούνται με τη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών –ιδίως το θετικισμό των νεοκλασικών οικονομολόγων. Αν και η ΕΘΠ έχει τις ρίζες της στη νεοκλασική θεωρία, ξεφεύγει από το μεθοδολογικό ατομικισμό (όπως μόλις είδαμε), καθώς δίνει στην έννοια της κοινωνικής εξέλιξης τον πρώτο λόγο και έτσι αφήνει τους κοινωνικούς θεσμούς, τις κοινωνικές ασυμμετρίες, την κατανομή πλούτου να καθορίζονται από την ιστορία. Έτσι, σε αντίθεση με τη νεοκλασική τακτική που αναλύει στατικά την κάθε κατάσταση με βάση τους στόχους, πεποιθήσεις και τάσεις των ατόμων, η ΕΘΠ παρουσιάζει μια πολύ πιο πλούσια, δυναμική εικόνα, όπου ακόμα και αν τα άτομα είναι πανομοιότυπα (με μηδαμινές εξαιρέσεις, όπως π.χ. το χρώμα της βούλας!), η κοινωνική διαδικασία έχει τη δυνατότητα να παράγει μια σειρά από πολύ διαφορετικές κατανομές πλούτου, εξουσίας και ρόλων.

Ένα τέτοιο συμπέρασμα μας υπενθυμίζει δύο πράγματα. Πρώτον, ότι για να εξηγήσουμε θεωρητικά την παρατηρούμενη συμπεριφορά των ατόμων, πρέπει, μέσες άκρες, τα άτομα να συμπεριφέρονται με βάση κάποιους βιώσιμους κανόνες. Δεύτερον, ότι οι κανόνες αυτοί εξελίσσονται. Για να συλλάβουμε δε αυτούς τους κανόνες πρέπει να επιτρέψουμε στα άτομα μια κοινή ιστορία. Αντίθετα με το μεθοδολογικό ατομικισμό (των νεοκλασικών οικονομολόγων), που βλέπει το κοινωνικό γίνεσθαι σαν το σκηνικό μπροστά από το οποίο τα άτομα υποδύονται ορθολογικά τους ρόλους τους, η ΕΘΠ εισάγει μια άλλη οπτική γωνία: το τι εστί ορθολογική συμπεριφορά δεν μπορεί να καθοριστεί ανεξάρτητα από το κοινωνικό γίνεσθαι, το οποίο βρίσκεται μέσα στα άτομα και όχι απλώς από πίσω τους.

5. Η σύγκρουση των συμβάσεων

Εφ' όσον μια σύμβαση εδραιωθεί θα παραμείνει εν ισχύ, αν βέβαια αντέξει τις πιέσεις της εξέλιξης (δηλαδή αν είναι εξελικτικά σταθερή). Όμως πώς γεννιέται αρχικά; Προφανώς υπάρχουν διάφορες πιθανές συμβάσεις εκ των οποίων μία επιβάλλε-

ται από την κοινωνική διαδικασία. Ας υποθέσουμε ότι τα άτομα όλα είναι όμοια με δύο μικροδιαφορές: Κάποιοι είναι λίγο πιο μελαχρινοί, ενώ άλλοι είναι λίγο πιο ψηλοί. Ποια σύμβαση θα εξελιχθεί –εκείνη η οποία δίνει το προβάδισμα στους μελαχρινούς (ή στους ξανθούς) ή εκείνη που επιλέγει τους ψηλούς (ή τους κοντούς); Προς το παρόν το μόνο που γνωρίζουμε είναι ότι (πάντα στα πλαίσια της αντιπαράθεσης του Πίνακα 1) μια από τις δύο συμβάσεις θα επισκιάσει την άλλη, δεδομένου ότι η επιτυχία μιας σύμβασης εξαρτάται από το ποσοστό ατόμων που συμπεριφέρονται σύμφωνα με αυτή· άρα όσο περισσότερους προσεταιρίζεται μια σύμβαση τόσο μεγαλύτερη η πιθανότητα να επιβληθεί της άλλης. Με άλλα λόγια, όποια ξεκινήσει καλύτερα, αυτή και θα κόψει το νήμα στο τέλος. Τίθεται το ερώτημα: τι είναι αυτό που θα δώσει την αρχική ώθηση στη μία από τις δύο;

Ας το σκεφτούμε λίγο διαφορετικά: Η σύμβαση που ακολουθείς σου φανερώνει την καλύτερη στρατηγική επιλογή σου, όταν συγκρούεσαι με κάποιον ο οποίος ακολουθεί την ίδια σύμβαση (π.χ. στο δρόμο οι πιθανότητες ατυχήματος μειώνονται όταν ακολουθείς μια σύμβαση, εφ' όσον την ακολουθούν και οι υπόλοιποι οδηγοί). Στο παράδειγμά μας ας υποθέσουμε ότι μια πιθανή σύμβαση ορίζει ότι οι ξανθοί δίνουν προτεραιότητα στους μελαχρινούς. Αν εσύ είσαι μελαχρινός και συμπεριφέρεσαι σύμφωνα με αυτή τη σύμβαση, τότε θα αποφύγεις τα αρνητικά κέρδη (βλέπε Πίνακα 1) μόνο αν και ο ξανθός αντίπαλός σου ασπάζεται την ίδια σύμβαση. Αν όμως εκείνος ακολουθεί μια άλλη σύμβαση (π.χ. μια που κατανέμει τον κυρίαρχο ρόλο στους ψηλούς), τότε είναι πολύ πιθανό να απογοητευτείς αν ακολουθήσεις τη δική σου σύμβαση. Βέβαια μερικές φορές οι δύο συμβάσεις είναι συμβατές μεταξύ τους (π.χ. μερικοί μελαχρινοί είναι ταυτόχρονα και ψηλού αναστήματος). Όμως σε γενικές γραμμές, οι πιθανότητες να κερδίσεις από τη σύμβαση που ακολουθείς είναι αντιστρόφως ανάλογη με το ποσοστό του πληθυσμού που ακολουθεί μια άλλη σύμβαση από τη δική σου. Αν τα άτομα έλκονται από τη σύμβαση που, από τα φαινόμενα, οδηγεί στα μεγαλύτερα οφέλη (κατά μέσο όρο), τότε τα άτομα θα περνούν από τη μία

σύμβαση στην άλλη έως ότου μία από τις δύο εδραιωθεί ως εξελικτικά βιώσιμη.

Όμως υπάρχει και μια άλλη ενδιαφέρουσα διάσταση. Τα οφέλη του ατόμου από μια συγκεκριμένη σύμβαση δεν εξαρτώνται μόνο από το ποσοστό του πληθυσμού που την ακολουθεί, αλλά και από τη συχνότητα με την οποία η σύμβαση δίνει στο άτομο τον κυρίαρχο ρόλο. Αν είσαι κοντός (για παράδειγμα) και ακολουθείς τη σύμβαση ύψους (η οποία ευνοεί τους ψηλούς), τότε, ενώ οι δύο συμβάσεις ανταγωνίζονται η μία την άλλη χωρίς καθαρό νικητή, μπορεί να σε κερδίσει η σύμβαση χρώματος δέρματος (η οποία κάνει διακρίσεις εναντίον των ξανθών), εφ' όσον είσαι μελαχρινός. Είναι λοιπόν πολύ πιθανόν οι μετακινήσεις πληθυσμού από τη μία σύμβαση προς την άλλη να είναι αμφίδρομες, ακόμα και αν σε επίπεδο συνολικών ποσοστών μία από τις δύο αρχίζει να επικρατεί. Είναι μάλιστα αρκετά απλό να αποδείξουμε αναλυτικά (βλέπε Hargreaves-Hear και Βαρουφάκης 1995, Κεφ. 7) πως ξεκινώντας με μια συμμετρική σύμβαση για όλο τον πληθυσμό (σύμβαση η οποία συνιστά την ίδια ακριβώς συμπεριφορά για όλους) υπάρχει μια φυσική τάση να διαιρεθεί στα δύο, έτσι ώστε ένα τμήμα του πληθυσμού να κάνει διακρίσεις ανάμεσα στα άτομα με βάση κάποιο χαρακτηριστικό, ενώ το υπόλοιπο να βασίζει τις κοινωνικές διακρίσεις πάνω σε άλλο χαρακτηριστικό. Τέτοια συμβίωση συμβάσεων βέβαια είναι πρόκριμα για τοπική αστάθεια, όταν ένα χαρακτηριστικό (π.χ. χρώμα) αναδεικνύει τον Α ως το κυρίαρχο πρόσωπο, ενώ το άλλο (π.χ. ύψος) επιμένει υπέρ του Β.

6. Συμβάσεις, ανισότητα και εξέγερση

Έχει ήδη γίνει φανερό πως οι ασυμμετρικές συμβάσεις οδηγούν σε άνισες κατανομές πλούτου, καθώς, π.χ., οι μπλε παίκτες στις συναντήσεις τους με τους κόκκινους καταλήγουν να λαμβάνουν μονίμως 2 μονάδες αξίας (σε αντίθεση με τους κόκκινους οι οποίοι μπορεί να μη χάνουν τίποτα εξαιτίας της σύμβασης, αλλά ούτε κερδίζουν). Αυτές οι ανισότητες μπορεί να γίνουν ακόμη με-

γαλύτερες σε ομάδες όπου επικρατούν ταυτόχρονα δύο και τρεις συμβάσεις. Ας πούμε (όπως και στο παράδειγμα του προηγούμενου τμήματος) ότι συνυπάρχουν δύο συμβάσεις: Η Α που υποστηρίζει τους ψηλούς (απέναντι στους κοντούς) και η Μ που υποστηρίζει του μελαχρινούς (εις βάρος των ξανθών). Αν είσαι κοντός και μελαχρινός και ζεις σε μέρος όπου συνήθως συναντάς ψηλούς ξανθούς, τότε σαφώς θα προτιμούσες να επιβληθεί η σύμβαση Μ. Αντίθετα, αν οι περισσότεροι γείτονές σου είναι και αυτοί κοντοί και μελαχρινοί, τότε δεν πολυενδιαφέρεσαι για το ποια σύμβαση θα επικρατήσει. Συμπερασματικά, όχι μόνο το ποσοστό των ατόμων με τα διάφορα χαρακτηριστικά, αλλά και η κατανομή τους στον κοινωνικό χώρο παίζει σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη των συμβάσεων.

Φτάνουμε λοιπόν στο σημείο όπου είναι αυταπόδεικτο ότι οι κοινωνικές ανισότητες μπορεί να φαντάζονται σαν ένα πλούσιο μωσαϊκό χωρίς όμως μια εσωτερική λογική: δίχως καμιά αντιστοιχία ανάμεσα σ' αυτούς που απολαμβάνουν τους καλύτερους ρόλους, και στην αξία που έχουν (όπως και να υπολογίζεται). Από αναλυτική σκοπιά είναι, πιστεύω, εκπληκτικό πώς η ΕΘΠ αφοπλιστικά εξηγεί τρία φαινόμενα: α) πώς είναι δυνατόν να γεννηθούν ιδιαίτερα άνισες (και πολύπλοκες) κατανομές πλούτου ακόμα και όταν τα άτομα έχουν ακριβώς τις ίδιες δυνατότητες (πνευματικές και σωματικές)· β) πώς σε ορισμένες κοινωνίες οι διακρίσεις και η ανισότητα ανάμεσα σε άτομα ιδίων δυνατοτήτων είναι αναπόφευκτη κατάληξη της κοινωνικής εξέλιξης· γ) πώς αυτές οι ανισότητες έχουν μεγάλες αντοχές και έτσι καταφέρνουν να αντέχουν στην εξέλιξη. Τα πρώτα δύο φαινόμενα α και β τα έχουμε καλύψει ήδη. Τώρα θα στραφούμε στο γ.

Έχουμε δει πως το να συμμορφώνεσαι σε μια κοινωνική σύμβαση σε ωφελεί, εφ' όσον και οι υπόλοιποι συμμορφώνονται ανάλογα. Όμως αυτό δεν σημαίνει ότι ωφελείται ο καθένας ξεχωριστά, όταν το σύνολο ασπάζεται μια σύμβαση. Στη βάση του παιγνίου του Πίνακα 1, αρχικά η πρώτη (συμμετρική) σύμβαση που εξελίσσεται είναι ότι το κάθε άτομο παίζει επιθετικά με πιθανότητα $1/3$ (βλέπε τμήμα 2). Είναι προφανές ότι σε αυτή την περίπτωση, κατά μέσο όρο, ο κάθε παίκτης πρέπει να περιμένει

να εισπράξει όφελος ύψους $2/3$ της μονάδας αξίας. Αν τώρα επιβληθεί μια νέα σύμβαση, η οποία έχει τους ψηλούς να παίζουν επιθετικά και τους κοντούς υποχωρητικά, είναι γεγονός ότι όταν ένας ψηλός βρεθεί αντιμέτωπος με ένα κοντό, αποφεύγεται η πιθανότητα σύγκρουσης (δηλαδή το να εισπράξει ο καθένας -2 μονάδες), καθώς ο πρώτος λαμβάνει 2 και ο δεύτερος 0 μονάδες. Οι δύο παίκτες αυξάνουν το (μέσο) όφελός τους από τα $2/3$ στο 1 ($2+0=2:2=1$). Ο μέσος παίκτης λοιπόν ωφελείται από την καινούργια σύμβαση (η οποία λειτουργεί με βάση το ύψος). Το πρόβλημα όμως είναι ότι δεν υπάρχουν «μέσα άτομα» –άλλοι είναι ψηλοί (και αυτοί ωφελούνται σαφώς), ενώ άλλοι είναι κοντοί (οι οποίοι αντί να ωφελούνται με $2/3$ της μονάδας κατά μέσο όρο, απλώς λαμβάνουν $0!$).

Το εύλογο ερώτημα που προκύπτει είναι: τότε γιατί οι κοντοί του παραδείγματος δεν επιστρέφουν στην προηγούμενη συμμετρική σύμβαση, η οποία ναι μεν δεν τους ευνοούσε (σε σχέση με τους ψηλούς), αλλά τουλάχιστον δεν έκανε διακρίσεις εναντίον τους; Γιατί δεν επαναστατούν εναντίον της καινούργιας σύμβασης; Η απάντηση είναι ότι αν και αυτά τα άτομα (οι κοντοί) θα επωφελούντο από μία επιστροφή στη συμμετρική σύμβαση, δεν μπορούν να την επαναφέρουν μόνοι τους από τη στιγμή που έχασε την εξελικτική βιωσιμότητά της. Ο λόγος είναι ότι η ασυμμετρική σύμβαση λέει στον αντίπαλό σου πώς να συμπεριφερθεί, δεδομένων των δικών σου χαρακτηριστικών. Αν ο ψηλός αντίπαλος δει ότι είσαι κοντός (και εσύ καταλάβεις ότι το είδε), και αν η σύμβαση που κάνει διακρίσεις υπέρ των ψηλών έχει επικρατήσει, τότε το μοναδικό που θα καταφέρεις παίζοντας επιθετικά είναι να λάβεις -2 μονάδες.

Αυτό το συμπέρασμα, όσο απλό και αν είναι, έχει ουσία. Δείχνει πώς σταθεροποιείται το status quo και πώς η εξελικτική διαδικασία μπορεί να έρθει σε στάση εκεί όπου η κοινωνία εκφράζεται από άλογες και συστηματικές διακρίσεις. Η ουσία βρίσκεται στο ότι οι διακρίσεις προκύπτουν ως εξελικτικά βιώσιμες, εφ' όσον τα θύματα των διακρίσεων δεν μπορούν μέσω ατομικών πράξεων να αντιταχθούν στις συμβάσεις, οι οποίες εδραιώνουν την υποδεέστερη θέση τους στην κοινωνία. Από την άλλη πλευρά,

το «αισιόδοξο» μήνυμα είναι ότι υπάρχουν άλλες μορφές αντίστασης στις συμβάσεις. Δεδομένου ότι οι ατομικές προσπάθειες ανατροπής των κατεστημένων ασυμμετρικών συμβάσεων είναι καταδικασμένες σε αποτυχία, τίποτα δεν σταματάει ομάδες ατόμων να τις ανατρέψουν συλλογικά. Πράγματι είναι εύκολο να δείξουμε (και με μαθηματικές μεθόδους) ότι η κοινή αντίσταση, η εξέγερση ακόμα, έχει τη δυνατότητα να αποσταθεροποιήσει διακρίσεις με τις μεγαλύτερες αντοχές.

Πριν προχωρήσουμε στη σχέση συμβάσεων και εξουσίας, ο αναγνώστης θα πρέπει να έχει ήδη συνειδητοποιήσει ότι εξαντλήσαμε τα αναλυτικά όρια της ΕΘΠ. Από τη στιγμή που μια σύμβαση (ή ένα πλέγμα συμβάσεων) έχει καταξιωθεί ως εξελικτικά βιώσιμη, η ανάλυση έρχεται στο τέλος της. Το μόνο που μπορούμε να πούμε περαιτέρω είναι ότι το ρόλο που παίζουν οι μεταλλάξεις στη βιολογία, τον παίζουν οι κοινωνικές εξεγέρσεις εδώ. Χωρίς εξεγέρσεις (μεγάλες ή μικρές) οι εγκατεστημένες συμβάσεις δεν κινδυνεύουν και, συνεπώς, δεν υπάρχουν πλέον περιθώρια για ιστορική εξήγηση. Όμως είναι αυταπόδεικτο ότι η ΕΘΠ δεν έχει πολλά να πει γύρω από αυτό το θέμα.

7. Οι συμβάσεις ως μορφή εξουσίας

Στα 1795 ο Condorcet έγραφε: «...Η εξουσία δεν δύναται, όπως και κάθε άποψη, να επιβιώσει για πολύ, εκτός και εάν ο τύραννος διαπλατύνει την αυτοκρατορία του τόσο ώστε να κρυφτεί από το λαό, τον οποίο διαιρεί και πάνω στον οποίο βασιλεύει, γνώστης του μυστικού ότι η πραγματική εξουσία δεν έγκειται στον καταπιεστή αλλά στον καταπιεζόμενο» (1979, σ. 30). Συχνά σε συζητήσεις περί εξουσίας γίνεται ο διαχωρισμός ανάμεσα σε φανερή και σε κρυφή εξουσία. Ο Lukes (1972), για παράδειγμα, κάνει λόγο για τριών ειδών κοινωνικές εξουσίες: α) Την κλασική έννοια, όπου άτομα, επιχειρήσεις, ιδρύματα κ.ο.κ., έχουν την εξουσία να επηρεάσουν αποφάσεις ανάλογα με το συμφέρον τους. β) Τη δυνατότητα να καθορίζεις την ημερήσια διάταξη, η οποία έμμεσα σου δίνει την εξουσία να απαγορεύεις

τη συζήτηση θεμάτων, τα οποία θεωρείς καλό να παραμείνουν στο σκοτάδι. γ) Την τεράστια εξουσία (που έχουν, για παράδειγμα, οι δημαγωγοί ή οι διαφημιστές) να επηρεάζεις τα όνειρα και τις προσδοκίες των άλλων.

Οι πρώτες δύο μορφές εξουσίας είναι ολοφάνερες και δεν χρειάζονται ανάλυση. Η τρίτη όμως μορφή γίνεται πιο κατανοητή στα πλαίσια της ΕΘΠ. Τη στιγμή που μια ασυμμετρική σύμβαση ριζώνει και συστηματικά κάνει διακρίσεις ανάμεσα στα άτομα, ουσιαστικά προσφέρει στη μια μερίδα εξουσία πάνω στην άλλη. Πρόκειται βέβαια για την τρίτη διάσταση εξουσίας (σύμφωνα με τον Lukes), αφού παίρνει τη μορφή υποτονικών προσδοκιών στο νου των αδυνάτων –και είναι αυτές οι υποδεέστερες προσδοκίες των αδυνάτων που τελικά κάνουν αυτούς αδύνατους και τους άλλους ισχυρούς. Με άλλα λόγια, οι κοινωνικές συμβάσεις κατανέμουν την εξουσία στην κοινωνία άκριτα αλλά και κρυφά, από τη στιγμή που η εξουσία των ισχυρών δεν χτίζεται ούτε με όπλα αλλά ούτε καν (προς το παρόν) με τη βοήθεια ενός κατασταλτικού (κρατικού;) μηχανισμού. Χτίζεται (όπως γράφει και ο Condorcet) μέσα στις σκέψεις του καταπιεζόμενου.

Βασική συνεισφορά της ΕΘΠ, λοιπόν, η αποκάλυψη του ρόλου που παίζουν οι προσδοκίες των αδυνάτων στη διαμόρφωση της εξουσίας των επικυρίαρχων. Κάτι τέτοιο μας θυμίζει τόσο την έννοια της ηγεμονίας στον Antonio Gramsci όσο και την άποψη του Hart ότι η ισχύς του νόμου βασίζεται στην εθελοντική αποδοχή του από αυτούς που δεν ωφελούνται από το νόμο. Όπως έχουμε δει στα πλαίσια των «παιγνίων» μας, είναι οι συνολικές πεποιθήσεις, όπως αποκρυσταλλώνονται σε μια σύμβαση, που κάνουν αυτή τη σύμβαση βιώσιμη και, παρεμπιπτόντως, κατανέμουν ανάλογα την κοινωνική εξουσία. Η μορφή του Σπάρτακου φαντάζει στη δυτική φαντασία όχι τόσο ως μορφή του πολέμαρχου ελευθερωτή των σκλάβων, αλλά ως υπενθύμιση της δυνατότητας που έχουν οι πολλοί να απελευθερωθούν από τις προσδοκίες εκείνες που συντηρούν την υποταγή τους. Ξάφνου, η έννοια της ισχύος, της εξουσίας, ξεφεύγει από τον τετριμμένο παραλληλισμό με την ισχύ των κυμάτων του ωκεανού, του ανέμου, των σφυριών κ.λπ. Αντίθετα, εδώ μιλάμε για εξουσία που πηγάζει μέσα από το

νου, τις σκέψεις και προσδοκίες και που εξαρτάται για την αποτελεσματικότητά της από το να εκμαιεύει τη συγκατάθεση μεγάλου ποσοστού αυτών, που έχουν πολλά να χάσουν από την άσκησή της.

8. Η εξέλιξη των συμβάσεων σε ηθικές προσδοκίες: Ο Hume, η ηθική και η νέα Δεξιά

Όπως ήδη ο Αριστοτέλης είχε επισημάνει: «οι ηθικές αξίες είναι αποτέλεσμα συνήθειας [...] είναι εμφανές ότι καμιά από τις ηθικές αξίες δεν δημιουργείται φυσικά μέσα μας –γιατί τίποτα που υφίσταται στη φύση δεν μπορεί να δημιουργήσει μια συνήθεια, η οποία να αντιμάχεται τη φύση του. Η πέτρα, παραδείγματος χάριν, η οποία από τη φύση της πέφτει προς τα κάτω, δεν μπορεί να πειστεί από οποιοδήποτε έθιμο να πέσει προς τα επάνω, ακόμη και εάν προσπαθήσουμε να την εκπαιδεύσουμε... Ούτε και από τη φύση τους λοιπόν, αλλά ούτε και εναντίον της φύσης τους γεννιούνται οι αξίες μέσα μας –μάλλον εμείς έχουμε προικιστεί από τη φύση με τη δυνατότητα να τις δεχόμαστε (τις ηθικές αξίες) και να τελειοποιούμαστε εξαιτίας τους μέσω των εθίμων». Με ρητορικά σχήματα όχι πολύ διαφορετικά από αυτό του Αριστοτέλη, τα τελευταία χρόνια μια μερίδα νεο-φιλελεύθερων συγγραφέων απομακρύνθηκαν από την κλασική φιλελεύθερη θεωρία της ηθικής (π.χ. Kant, Mill, Weber) και, με βάση επιχειρήματα παρόμοια με αυτά της ΕΘΠ, επέστρεψαν στον Hume. Ο Bob Sugden (1986, 1989, 1992), για παράδειγμα καταθέτει την άποψη ότι η έννοια του δικαίου αποτελεί πλασματική και όχι φυσική αξία. Χρησιμοποιώντας ως στήριγμα τη ρήση του Hume (η οποία μάλλον προέρχεται από τον Αριστοτέλη) ότι οι ηθικές αξίες δεν είναι τίποτα άλλο από συγκαλυμμένες συμβάσεις, εξηγεί τη γέννηση της ηθικής στα πλαίσια της ΕΘΠ. Αντίθετα με τον Kant, ο οποίος έγραφε (στην *Κριτική του πρακτικού λόγου*) ότι η μεγαλοπρέπεια του καθήκοντος δεν έχει τίποτα να κάνει με τις χαρές της ζωής, ο Hume βλέπει την ηθική ως την ανώτατη μορ-

φή που παίρνουν οι κοινωνικές συμβάσεις, οι οποίες (όπως είδαμε προηγουμένως) αποτελούν αυθόρμητα (δηλαδή μη προγραμματισμένα) προϊόντα των αυτόνομων προσπαθειών μυρίων ατόμων να ικανοποιήσουν τις επιθυμίες τους.

Πιο αναλυτικά, η νοηματική αλυσίδα έχει ως εξής: Στην αρχή έχουμε αντιπαραθέσεις όπως αυτή του Πίνακα 1. Αργά ή γρήγορα, η τάση του καθενός να μειώσει τις πιθανότητες απωλειών από μια σύγκρουση (δηλαδή το αποτέλεσμα -2), τον οδηγούν στην προσπάθεια να διακρίνει κάποιο χαρακτηριστικό στον άλλον το οποίο θα τον βοηθήσει να προβλέψει αν αξίζει τον κόπο να συμπεριφερθεί επιθετικά. Απόρροια αυτών των προσπαθειών (καθώς και μιας διαδικασίας δαρβινικής επιλογής ανάμεσα στα διάφορα χαρακτηριστικά των ατόμων) είναι η δημιουργία κοινωνικών συμβάσεων. Οι συμβάσεις αυτές αναθέτουν στο άτομο τον επιθετικό (ή τον αμυντικό) ρόλο ανάλογα με κάποιο χαρακτηριστικό που έχει ο ίδιος ή ο αντίπαλος. Η σύμβαση, που λειτουργεί μακροπρόθεσμα καλύτερα ως μοχλός συντονισμού της συμπεριφοράς του πληθυσμού, επιβιώνει σε βάρος άλλων (δηλαδή είναι εξελικτικά βιώσιμη). Τότε πλέον το κάθε άτομο ωφελείται εφ' όσον πράττει ανάλογα με αυτή την σύμβαση, έστω και αν θα προτιμούσε μια άλλη σύμβαση (ή την παντελή έλλειψη συμβάσεων). Σε αυτό το σημείο επεμβαίνει ο Sugden και μας επιστρέφει στον Hume: Αρχικά η σύμβαση μάς λέει τι πρέπει να κάνουμε, καθώς και το τι μπορούμε να περιμένουμε από τους άλλους. Σε κάποια φάση όμως, αρχίζουμε να νιώθουμε (λόγω μιας εκλογίκευσης που φέρνει η συνήθεια) ότι αυτό που κάνουμε πρέπει να το κάνουμε και ότι αυτό που υπαγορεύει η σύμβαση σαν την πιθανότερη συμπεριφορά του αντιπάλου μας είναι η αρμόζουσα συμπεριφορά για κάποιον σαν τον αντίπαλό μας. Αυτή η μετατροπή του θα σε πρέπει, το πέρασμα από την απλή πρόβλεψη στην ιδεολογική άποψη, σημαδεύει τη μεταμφίεση της κοινωνικής σύμβασης σε κανόνα ηθικής. Ο Sugden μας θυμίζει πως ο Hume περιγράφει την ψυχολογία αυτής της μεταμφίεσης. Ισχυρίζεται ότι ο καθένας μας έχει συμφέρον οι άλλοι να συμπεριφέρονται σύμφωνα με τις υποδείξεις των ισχυουσών συμβάσεων, ακόμα και όταν η συμπεριφορά τους δεν μας αφορά άμεσα (π.χ. όταν παρατηρούμε τη

συνάντηση μεταξύ δύο ατόμων άγνωστων προς εμάς), επειδή καταλαβαίνουμε ότι σε περίπτωση που κάποιοι δεν πειθαρχήσουν στις συμβάσεις, τότε οι πιθανότητες επίπονων συγκρούσεων (π.χ. -2 για τον καθένα στον Πίνακα 1) θα αυξηθούν. Συνεπώς ένας συνδυασμός φυσικής συμπάθειας προς τους συνανθρώπους μας, αλλά και ο φόβος για το τι θα προκύψει σε εμάς μακροπρόθεσμα δίχως κοινωνικές συμβάσεις, μας κάνει να έχουμε συμφέρον οι άλλοι να πειθαρχούν στις επιταγές των συμβάσεων. Καταλήγουμε στο τέλος να τους κρίνουμε στο επίπεδο της ηθικής.

Ένας παραπάνω λόγος για τον οποίον οι συμβάσεις μεταμφιέζονται σε ηθικούς κανόνες είναι ότι η εξελικτική τους βιωσιμότητα ενισχύεται σημαντικά όταν τα άτομα τις βλέπουν όχι μόνο ως πηγή προβλέψεων για τη συμπεριφορά των άλλων, αλλά ως οδηγό για το πώς ο καλός και αγαθός πολίτης πρέπει να συμπεριφέρεται. Έτσι, χωρίς να το γνωρίζουν και οι ίδιοι, συνεισφέρουν στη συντήρηση του κοινωνικού status quo τη στιγμή που αρχίζουν να κρίνουν τη συμπεριφορά των άλλων (αλλά και τη δική τους) με ηθικά κριτήρια. Το ενδιαφέρον της υπόθεσης είναι ότι αυτή η συνεισφορά στη συντήρηση των συμβάσεων δεν προϋποθέτει ότι όσοι συμμερίζονται αυτά τα ηθικά κριτήρια ωφελούνται κιόλας έμπρακτα από τις συμβάσεις. Τίθεται το ερώτημα: Ποιοι ωφελούνται από τις συμβάσεις και τι κοινωνικό ρόλο παίζει η ηθική; Όπως είδαμε, κατά τον Hume οι συμβάσεις ωφελούν την κοινωνία ολόκληρη. Όμως κάτι τέτοιο δημιουργεί προβλήματα για τους συνεπείς νεο-φιλελεύθερους (π.χ. Sugden, Nozick, Buchanan, αλλά και τον Hayek), γιατί δένει νοηματικά τις ηθικές αξίες με την έννοια του κοινωνικού συμφέροντος. Κατ' αρχήν αμφισβητούν ότι μπορούμε να νοήσουμε την κοινωνία ως οντότητα με συμφέροντα και προτιμήσεις σύμφωνα με τις οποίες μπορούμε να κρίνουμε την όποια κοινωνική σύμβαση (ο επικίνδυνος μύθος της κοινωνικής δικαιοσύνης, όπως θα έλεγαν). Αντίθετα, αναγνωρίζουν μόνο την ύπαρξη ατόμων με διαφορετικά συμφέροντα και με διαφορετικές απόψεις για το τι εστί σωστό και πρέπον. Δεύτερον, ο Sugden, για παράδειγμα, δεν έχει κανένα λόγο να αρνηθεί ότι υπάρχουν συμβάσεις, οι οποίες δεν εξυπηρετούν το συμφέρον όλων (άσχετο αν το ατομικό όφελος κατά μέσο όρο

είναι μεγαλύτερο σε σχέση με το τι θα συνέβαινε χωρίς τη σύμβαση). Απομακρύνεται λοιπόν από τον Hume (μόνο ως προς αυτό το σημείο) και δεν προσπαθεί να υποστηρίξει ότι οι επικρατούσες συμβάσεις είναι καλύτερες από άλλες, από τη σκοπιά του κοινωνικού συνόλου (εξακολουθώντας, παρ' όλα αυτά όμως, να τις υποστηρίζει!). Συμφωνεί μεν ότι είναι πολύ πιθανό οι τωρινές συμβάσεις, καθώς και η κοινωνική οργάνωση που αυτές στηρίζουν, να μη μας ενθουσιάζουν. Όμως αναρωτιέται: πώς είναι δυνατόν να τις αλλάξουμε από τη στιγμή που έχουν έρθει στην επιφάνεια; Προφανώς μόνο μέσω θεσμικών παρεμβάσεων στην κοινωνία. Για να επέμβει όμως ένας θεσμός (όπως το κράτος) στην κοινωνία, θα πρέπει να υπάρχει η δυνατότητα μιας αντικειμενικής αξιολόγησης του κοινωνικού συμφέροντος. Αλλά από τη στιγμή που (για τον Sugden) το κοινωνικό συμφέρον δεν μπορεί να οριστεί, τότε πώς θα αποφασίσουμε για το ποιες συμβάσεις θα αντικαταστήσουν τις ισχύουσες; Είναι, συνεπώς, αναπόφευκτο οποιαδήποτε θεσμική (π.χ. κρατική) επέμβαση να αντικατοπτρίζει τα συμφέροντα αυτών που βρίσκονται σε διοικητικές ή θεσμικές θέσεις. Γιατί λοιπόν να αλλάξουμε τις επικρατούσες συμβάσεις και στη θέση τους να τοποθετήσουμε άλλες, από τη στιγμή που δεν υπάρχει καμιά εγγύηση ότι οι καινούργιες θα είναι κοινωνικά αρτιότερες, πιο δίκαιες; Αν μη τι άλλο, οι ισχύουσες συμβάσεις έχουν επιλεχθεί αυτόματα, σαν αποτέλεσμα της ιστορίας των ελεύθερων επιλογών των ατόμων –σε αντίθεση με τις άλλες που θα επιβληθούν από επάνω, με βάση το ποια ομάδα έχει στα χέρια της θεσμική/κρατική εξουσία.

9. Το φύλο και το χρώμα του δέρματος ως πηγή κοινωνικών ασυμμετριών

Είναι ο ρατσισμός και ο σεξισμός εξελικτικά βιώσιμα φαινόμενα (π.χ. στην αγορά εργασίας); Η παραδοσιακή φιλελεύθερη (νεοκλασική) απάντηση είναι αρνητική. Ο Becker (1976), παραδείγματος χάριν, πιστεύει ότι τέτοιου είδους διακρίσεις δεν

μπορούν να επιβιώσουν για πολύ σε μια ανταγωνιστική αγορά. Ο λόγος είναι ότι αν κάποιος εργοδότης αρνείται συστηματικά να προσλάβει, ας πούμε, παραγωγικές γυναίκες, τότε, τουλάχιστον μακροπρόθεσμα, ο εργοδότης ο οποίος θα τις προσλάβει (πιθανότατα με χαμηλότερο μισθό λόγω του σεξιστικού κλίματος το οποίο συμπιέζει τη ζήτηση για τη γυναικεία εργατική δύναμη) θα δει τα κέρδη του να αυξάνονται. Έτσι, σε ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον όπου μετράει και η παραμικρότερη διαφορά παραγωγικότητας, οι σεξιστές εργοδότες θα πάσχουν από χαμηλότερη παραγωγικότητα (εξαιτίας της άρνησής τους να προσλάβουν παραγωγικές γυναίκες). Η γνωστή διαδικασία της αγοράς κλείνει τον επεξηγηματικό κύκλο: Οι επιχειρήσεις με τη χαμηλότερη παραγωγικότητα κλείνουν σταδιακά και δίνουν τη θέση τους σε εκείνες που δεν έχουν πρόβλημα να προσλαμβάνουν γυναίκες, αν κάτι τέτοιο αυξάνει την παραγωγικότητα. Σιγά σιγά οι μισθοί των γυναικών αυξάνονται σαν αποτέλεσμα αυξανόμενης ζήτησης γυναικείας εργατικής δύναμης (καθώς το ποσοστό των σεξιστών εργοδοτών μειώνεται), μέχρι που οι προσλήψεις να γίνονται με βάση την παραγωγικότητα και όχι το φύλο.

Με άλλα λόγια, ας αφήσουμε την αγορά να λειτουργήσει χωρίς επεμβάσεις από κρατικούς (ή συλλογικούς) φορείς και ο σεξισμός θα εξαφανισθεί. Η θεωρητική συνεισφορά της ΕΘΠ φαίνεται από τη στάση της ως προς αυτή την παραδοσιακή άποψη: ουσιαστικά αποδεικνύει ότι οι φυλετικές διακρίσεις μπορεί να είναι εξελικτικά βιώσιμες, ακόμα και αν μειώνουν την παραγωγικότητα. Γυρίζοντας στην ανάλυση των προηγούμενων τμημάτων, είδαμε πως κοινωνικές ομάδες αναπτύσσουν αυτόματα συμβάσεις, οι οποίες βοηθούν τα μέλη τους να αποφεύγουν τις συγκρούσεις μεταξύ τους. Αν υποθέσουμε ότι η επιτυχία της κοινωνικής ομάδας (η οποία μπορεί να είναι ένα χωριό, αλλά και μια μεγάλη επιχείρηση) είναι αντιστρόφως ανάλογη προς τη συχνότητα των συγκρούσεων μεταξύ των μελών της, τότε η γέννηση συμβάσεων που μειώνουν αυτή τη συχνότητα αυξάνουν τις πιθανότητες επιτυχίας της ομάδας. Όμως ήδη έχουμε δει πως αυτές οι συμβάσεις συχνά χρειάζεται να βασίζονται σε μια άλογη διάκριση μεταξύ των ατόμων – οι μπλε και κόκκινες βούλες του προηγούμενου πα-

ραδείγματος μπορούν κάλλιστα να δώσουν τη θέση τους στο χρώμα του δέρματος ή στο φύλο.

Στα πλαίσια αυτής της θεώρησης (και αντίθετα με την παραδοσιακή φιλελεύθερη άποψη, πχ. Becker 1976), ο σεξισμός/ρατσισμός είναι εξελικτικά βιώσιμος επειδή, από τη στιγμή που η κοινωνική εξέλιξη τον έχει φέρει στην επιφάνεια, δεν είναι επικερδές για το άτομο (π.χ. τον εργοδότη) να αγνοήσει αυτές τις συμβάσεις, μιας και κάτι τέτοιο θα αύξανε τη συχνότητα των συγκρούσεων. Είναι ενδεικτική η εξιστόρηση της Faloudi (1992) των συμβάντων στη West Virginia των Ηνωμένων Πολιτειών, όταν η εργοδοσία μιας βιομηχανίας αναγκάστηκε από την κυβέρνηση να επιτρέψει σε γυναίκες να δουλεύουν ως εργάτριες στο εργοστάσιο. Η παράβαση των σεξιστικών συμβάσεων στο χώρο δουλειάς (οι οποίες ήθελαν τις γυναίκες να δουλεύουν μόνο ως γραμματείς) οδήγησαν σε σημαντικές συγκρούσεις, μέχρι που οι εργάτριες εξοστρακίστηκαν με τον πιο βάνανσο τρόπο στη δεκαετία του '80.

Τρία είναι τα συμπεράσματα της ΕΘΠ ως προς αυτό το θέμα: α) Από τη στιγμή που οι κοινωνικές σχέσεις βασίζονται σε αντιπαραθέσεις που λίγο ή πολύ θυμίζουν τον Πίνακα 1, τότε αυτόματα αναδύεται κάποια διάκριση από την κοινωνική εξέλιξη και συντονίζει την κατανομή των ρόλων ανάμεσα στα άτομα. Τι πιο λογικό αυτή η διάκριση να στηρίζεται στις ευδιάκριτες διαφορές ανάμεσα στις φυλές και στα δύο φύλα; β) Οι βιώσιμες συμβάσεις έχουν τη δυνατότητα τόσο να επιβιώνουν όσο και να περνούν από το ένα πεδίο στο άλλο. Μπορεί, παραδείγματος χάριν, να ξεκίνησαν οι διακρίσεις με βάση το φύλο σε πρωτόγονες κοινωνίες εξαιτίας της διαφοράς μυϊκής δύναμης, αλλά να παρέμειναν εν ισχύ και στα επόμενα στάδια του πολιτισμού, όπου η μυϊκή ισχύς έχει μικρότερο ειδικό βάρος από την κοινωνική ισχύ. γ) Οι διακρίσεις αυτές (με βάση το φύλο ή το χρώμα δέρματος) δεν έχουν καμία λογική ή ηθική –απλώς γεννήθηκαν ώστε να μειώνουν τις συγκρούσεις ανάμεσα στα άτομα και απλώς έτυχε να είναι αυτές που είναι. Όμως σιγά σιγά, με τη διαδικασία που περιγράφηκε στο προηγούμενο τμήμα, οι διακρίσεις αυτές απέκτησαν μια ηθική υπόσταση. Αποτέλεσμα ο σεξισμός και ο ρατσι-

σμός (ακόμη και ο εθνικισμός) να μετατραπούν, λίγο πολύ, σε σύστημα ιδεών.

Τίθεται βέβαια το ερώτημα: εφ' όσον είναι εξελικτικά βιώσιμες οι διακρίσεις με βάση το φύλο ή το χρώμα δέρματος, τι μπορεί να γίνει για να ανατραπούν; Η εξελικτική βιωσιμότητα δεν σημαίνει ότι είναι άτρωτες. Αυτό που σημαίνει είναι ότι ένα άτομο, από μόνο του, δεν έχει τη δυνατότητα να τις αποσταθεροποιήσει. Αν το προσπαθήσει, θα χάσει. Όμως υπάρχει η δυνατότητα συλλογικής πράξης: μια ομάδα από άτομα τα οποία υποφέρουν στα χέρια των κοινωνικών συμβάσεων (π.χ. ρατσισμού) να συντονίσουν τις πράξεις τους και να αποσταθεροποιήσουν τη σύμβαση. Ουσιαστικά, η ΕΘΠ (μάλλον ακούσια) καταδεικνύει τη δυνατότητα αλλά και την ανάγκη για πολιτικές παρεμβάσεις. Τι άλλο ήταν το φεμινιστικό κίνημα ή το κίνημα των μαύρων στις ΗΠΑ στη δεκαετία του '60;

10. Η εξέλιξη των προσδοκιών σε ιδεολογία: Ο Marx εναντίον της ηθικής

Στην κηδεία του Marx, ο Engels συνέκρινε τη θεωρητική προσφορά του στις κοινωνικές επιστήμες με εκείνη του Darwin στη βιολογία. Ο Marx, πιστεύω, θα αποδεχόταν με χαρά αυτή τη σύγκριση. Πώς λοιπόν θα αντιμετώπιζε την ΕΘΠ, η οποία είναι κατά κόρον δαρβινική; Και πώς θα αντιδρούσε στην ιδέα ότι τα ήθη δεν είναι τίποτα άλλο από αποκρυσταλλωμένες συμβάσεις;

Ας ξεκινήσουμε από τα σημεία συμφωνίας μεταξύ ΕΘΠ και Marx. Και οι δύο προωθούν μια υλιστική θεωρία των ηθών. Για την ΕΘΠ, οι ηθικές προσδοκίες είναι έμμεσο αποτέλεσμα της κοινωνικής διαδικασίας, η οποία κατανέμει τα οφέλη ανάμεσα στα άτομα, όταν αυτά είναι αναγκασμένα να αναλώνονται σε αντιπαράθεσεις, όπως αυτή του Πίνακα 1. Διαφορετικές συμβάσεις οδηγούν σε διαφορετικά ήθη. Τα άτομα μπορεί να πιστεύουν ότι οι πεποιθήσεις τους για το τι συνιστά σωστή συμπεριφορά ξεπερνούν το υλικό όφελος –ότι προέρχονται από πανανθρώπινα ιδεώ-

δη για το τι είναι καλό και αγαθό-, όμως (συνήθως χωρίς να το γνωρίζουν τα ίδια) τα ήθη τους είναι προϊόντα των υλικών συμφερόντων τους, καθώς και των τεχνικών δυνατοτήτων της κοινωνίας τους. Μέχρι εδώ καμιά διαφωνία μεταξύ ΕΘΠ και Marx. Μπορούμε να θεωρήσουμε ακόμη ότι ο Marx θα έβρισκε ενδιαφέρουσα την ανάλυση του προηγούμενου τμήματος, η οποία συμπεραίνει ότι, ανάμεσα στα άλλα, μόνο η συλλογική πράξη (και όχι η ατομική αμφισβήτηση) μπορεί να οδηγήσει στη διέξοδο από πρωτόγονες και καταπιεστικές συμβάσεις -ότι η επιτυχία των κοινωνικά κυρίαρχων έγκειται στην ιδεολογική αποδοχή από τους κυριαρχούμενους των συμβάσεων, που διέπουν την υποδεέστερη κοινωνική τους θέση.

Βλέπουμε λοιπόν ότι ΕΘΠ και Marx συμπίπτουν στην άποψη ότι η ηθική είναι μια σειρά από πλάνες, οι οποίες παίζουν επιτυχώς τον κοινωνικό τους ρόλο, εφ' όσον παραμένουν πλάνες! Οι διαφορές αρχίζουν με την αξιολόγηση: Για την ΕΘΠ, οι πλάνες αυτές παίζουν θετικό ρόλο, στο βαθμό που μειώνουν τη συχνότητα των κοινωνικών συγκρούσεων και υποκαθιστούν την αναρχία. Για τον Marx, οι πλάνες δεν μπορούν να παίξουν παρά μόνο αντιδραστικό ρόλο, συντηρώντας τις συμβάσεις οι οποίες καταδικάζουν τεράστιες ομάδες ατόμων στην εκμετάλλευση και την υποταγή. Όμως η κεντρική διαφορά ΕΘΠ και Marx έγκειται αλλού. Για την ΕΘΠ, η έννοια του συμφέροντος είναι συνυφασμένη με το ατομικό συμφέρον (π.χ. τα οφέλη στον Πίνακα 1). Ξεκινάει με δεδομένο αυτό το συμφέρον και υφαίνει την εξιστόρηση της γέννησης των κοινωνικών συμβάσεων σε κοινωνίες όπου τα προσωπικά συμφέροντα των ατόμων συγκρούονται. Τέλος, οι συμβάσεις αυτές αποκτούν ηθική υπόσταση, και έτσι γίνονται περισσότερο βιώσιμες. Περιληπτικά η ΕΘΠ δεν είναι τίποτα άλλο από μια θεωρία συμπεριφοράς βασισμένη στην έννοια των συμφερόντων του ατόμου, τα οποία (μέσω της δυναμικής των κοινωνικών συμβάσεων) παράγουν ένα ευπρόσδεκτο παρα-προϊόν: την εξυπηρέτηση του κοινωνικού συμφέροντος (μέσω της μείωσης των συγκρούσεων). Ανάμεσα στο προσωπικό και το κοινωνικό συμφέρον δεν υπάρχει τίποτα άλλο. Αντίθετα ο Marx εστιάζει την προσοχή του

σε ένα άλλο στρώμα συμφερόντων κάπου ανάμεσα: στο συμφέρον των κοινωνικών τάξεων, το ταξικό συμφέρον.

Οι ηθικές και το ταξικό συμφέρον

Το απλό επιχείρημα του Marx είναι ότι οι άνθρωποι διαφέρουν από τα άλλα είδη, επειδή πριν από το στάδιο της κατανομής (ή κατανάλωσης) των αγαθών θέτουν το στάδιο της κοινωνικά οργανωμένης παραγωγής. Αντίθετα με άλλα είδη, αλλά ακόμα και με τους προϊστορικούς ανθρώπους οι οποίοι ζούσαν από τη συγκομιδή των καρπών της φύσης, η ανθρώπινη ιστορία ξεκινάει από τότε που τα συστήματα παραγωγής απέκτησαν τεχνικά μέσα για την καλλιέργεια και την κατασκευή εργαλείων. Τέτοια συστήματα αυτόματα γέννησαν διαφορετικούς ρόλους στα πλαίσια του καταμερισμού εργασίας, οι οποίοι, με τη σειρά τους, κατανέμονταν με βάση κοινωνικές συμβάσεις, οι οποίες ίσως να εξελίχθηκαν με τον τρόπο που διαγράφει η ΕΘΠ στα προηγούμενα τμήματα.

Όμως από εκείνη την ιστορική στιγμή και έπειτα τα πράγματα αλλάζουν, καθώς από την «κατάσταση της φύσης» των Hobbes και Hume περνάμε στις ταξικές κοινωνίες. Το κάθε άτομο, ανάλογα με το βαθμό πρόσβασης που έχει στα μέσα παραγωγής, τοποθετείται σε κάποια κοινωνική τάξη. Αυτοί που έχουν σχέση ιδιοκτησίας με τα μέσα παραγωγής αναπτύσσουν κοινά (ταξικά) συμφέροντα, όπως ακριβώς και εκείνοι οι οποίοι υπόκεινται στην εξουσία της πρώτης ομάδας. Και αν ο Hume έχει δίκιο όταν λέει ότι οι κοινωνικές συμβάσεις εξελίσσονται ώστε να αντικατοπτρίζουν (και να εξυπηρετούν) τα συμφέροντα των ατόμων, τότε, από τη στιγμή που τα τελευταία εκπορεύονται από την ταξική τοποθέτηση, οι κοινωνικές συμβάσεις αποτελούν καθρέφτη της ταξικής δομής μιας κοινωνίας. Ακόμα, αν ο Hume έχει δίκιο ότι οι ηθικές αξίες δεν είναι τίποτα άλλο από μεταμφιεσμένες συμβάσεις, τότε τα ήθη είναι υπο-προϊόντα της ταξικής διαίρεσης.

Όπως είδαμε στα προηγούμενα τμήματα, σύμφωνα πάντα με τον Hume αλλά και την ΕΘΠ, κάθε κοινωνική σύμβαση αντιστοιχεί (εφ' όσον είναι βιώσιμη) σε ένα σύνολο ηθικών αξιών. Αν η

κάθε τάξη υπόκειται στις δικές της συμβάσεις, τότε είναι λογικό να χαρακτηρίζεται και από διαφορετικά ήθη (ή αλλιώς από διαφορετικά ιδεώδη). Πολλές φορές αυτές οι ιδεολογίες, οι ηθικές, συγκρούονται, καθώς τα συμφέροντα που τις στηρίζουν είναι από τη φύση τους ανταγωνιστικά. Ποιο σύνολο ηθικών αξιών (ή ποια ιδεολογία) κυριαρχεί σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή; Ο Marx απαντά: το σύνολο των αξιών που προέρχονται από τις κοινωνικές τάξεις/ομάδες που κυριαρχούν στις σφαίρες της παραγωγής και κατανομής του πλούτου.

Περιληπτικά, το επιχείρημα του Marx έχει ως εξής: Οι ισχύουσες ηθικές αξίες είναι κηήματα μιας διαδικασίας κοινωνικής επιλογής, της οποίας η κινητήρια δύναμη δεν είναι το υποκειμενικό συμφέρον των ατόμων, αλλά το αντικειμενικό συμφέρον των κοινωνικών τάξεων. Και παρ' όλο που κάθε τάξη παράγει ακούσια και εκούσια τα δικά της ιδεολογήματα (με τη μορφή ηθικών αξιών), η ιδεολογία της κυρίαρχης κοινωνικής τάξης είναι ανά πάσα στιγμή εξελικτικά βιώσιμη.

Η μεθοδολογική πρόκληση του αναλυτικού μαρξισμού και η ΕΘΠ

Από μεθοδολογική σκοπιά, σε αυτό το σταυροδρόμι συναντάμε ένα ενδιαφέρον ερώτημα: Αν εξαιρέσουμε την κίνηση του Marx να εισάγει το ταξικό συμφέρον ως αναλυτική κατηγορία, υπάρχει άλλη ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στη μέθοδο της ΕΘΠ και του Marx; Υπάρχουν πολλοί (η λεγόμενη σχολή του αναλυτικού μαρξισμού) που δίνουν αρνητική απάντηση στο ερώτημα αυτό. Για παράδειγμα, βλέπε τη δουλειά των Erik Olin Wright, Andrew Levine, Alan Carling, G.A. Cohen, John Roemer. Ουσιαστικά δέχονται την ανάλυση της ΕΘΠ ως τη βάση της μελέτης των κοινωνικών διαδικασιών και προσβλέπουν στην εισαγωγή των τάξεων ως το μοχλό εκείνο που θα τη μετατρέψει σε σύστημα μελέτης της εξέλιξης των κοινωνιών. Ο απώτερος στόχος είναι, όπως τουλάχιστον δηλώνουν, να απελευθερώσουν τον Marx από τον αποκρυφισμό του, από την τάση του να στηρίζει τα επιχειρήματά του σε ακατάληπτες και στριφνές έννοιες όπως η διαλεκτική.

Δεν είναι δύσκολο να δούμε γιατί μια τέτοια μεθοδολογική

κίνηση θέλγει: Όπως είδαμε στα προηγούμενα τμήματα, η ΕΘΠ μας δίνει τη δυνατότητα με απλά μαθηματικά να εκφράσουμε μια σειρά από απόψεις, που παραδοσιακά αποτελούσαν το οπλοστάσιο των αριστερών διανοούμενων, π.χ. την αδυναμία της αγοράς να καταπολεμήσει τις φυλετικές ή σεξιστικές διακρίσεις. Ένα άλλο σημαντικότατο (από πολιτικής άποψης) παράδειγμα είναι η προσφορά της ΕΘΠ στην άκαρπη αντιδικία στους κόλπους των μαρξιστών-φεμινιστών για το ποια κατηγορία είναι πιο σημαντική στην ανάλυσή τους –η τάξη ή το φύλο;

Όπως είδαμε στο τμήμα 5, σε ανταγωνιστικές κοινωνίες (π.χ. σε κοινωνίες όπου η κατανομή κοινωνικών ρόλων και αγαθών θυμίζει το παιχνίδι του Πίνακα 1) αφού εγκατασταθεί μια σύμβαση, αρχίζει από εκεί και έπειτα να κατανέμει τα αγαθά ανάλογα με τη διάκριση στην οποία βασίζεται. Αυτοί που η σύμβαση διαλέγει ως επιθετικούς είναι και αυτοί που καταλήγουν με τους κυρίαρχους ρόλους. Όμως, όπως δείξαμε, η κοινωνική διαδικασία όχι μόνο τείνει να επιλέγει συμβάσεις ασυμμετρίας (δηλαδή να κάνει συστηματικές διακρίσεις ανάμεσα στα άτομα), αλλά και τείνει να διαμελίζεται περαιτέρω. Αν, για παράδειγμα, η αρχική σύμβαση εμπιστεύεται τον ανώτερο ρόλο στους κοντούς (κάνοντας διακρίσεις εναντίον των ψηλών), σύντομα θα αναδυθεί μια δεύτερη σύμβαση η οποία θα κάνει διακρίσεις εναντίον π.χ. των αριστερόχειρων. Έτσι, η αρχική σύμβαση γίνεται περισσότερο βιώσιμη, καθώς οι κοντοί έχουν κάθε λόγο να τη σέβονται, αλλά και οι δεξιόχειρες ψηλοί μπορούν να προσμένουν κάποιες στιγμές όπου η κοινωνική διαδικασία τους ευνοεί (δηλαδή όταν συναντάνε στα πλαίσια του Πίνακα 1 αριστερόχειρες ψηλούς).

Το συμπέρασμα εδώ είναι ότι είναι αδύνατον να φανταστούμε μια κοινωνία βασισμένη σε μια και μοναδική διάκριση. Συνεπώς, από τη μαρξιστική σκοπιά, αυτό σημαίνει ότι είναι αδύνατη μια καπιταλιστική κοινωνία όπου η μοναδική πηγή ασυμμετριών και καταπίεσης είναι η ταξική προέλευση του ατόμου. Άλλες διακρίσεις εξελίσσονται αναγκαστικά (π.χ. με βάση το φύλο, το χρώμα κ.λπ.), οι οποίες εμπλέκονται με την ταξική και καταλήγουν σε ένα ομοιογενές πλέγμα συμβάσεων διάκρισης και ανισότητας. Συνεπώς, ο σεξισμός ίσως να είναι απαραίτητο στοι-

χείο της εξελικτικής βιωσιμότητας των ταξικών διακρίσεων. Αν είναι έτσι, είναι άτοπο να μελετάμε αν η κοινωνική ανάλυση θα πρέπει να θεωρεί τις ταξικές διακρίσεις περισσότερο ή λιγότερο σημαντικές από τις διακρίσεις με βάση το φύλο. Για να το θέσουμε λίγο διαφορετικά, οι διακρίσεις πάνε δυο-δυο (ή τρεις-τρεις)!

Είναι εμφανείς οι λόγοι για τους οποίους η μέθοδος της ΕΘΠ έχει ερείσματα στο χώρο της (μετα-)μαρξιστικής θεώρησης: α) Στηρίζεται σε απλά μαθηματικά και δεν υποχρεώνει τον αναγνώστη να γνωρίζει καλά τη *Λογική* του Hegel πριν καταπιαστεί με το *Κεφάλαιο* του Marx (αντίθετα με αυτό που συνιστούσε ο Lenin). β) Ξεπερνάει εύκολα (όπως είδαμε στην προηγούμενη παράγραφο) τις κατεστημένες νοηματικές πυραμίδες, οι οποίες είναι υπεύθυνες για την αποξένωση των νέων κοινωνικών κινήμάτων (π.χ. το φεμινιστικό κίνημα) από την Αριστερά. Στη θέση τους τοποθετεί μια πιο ανθρωπιστική και πλουραλιστική ταξική ανάλυση, η οποία δεν ανταγωνίζεται τους μαύρους ή τις γυναίκες, λέγοντας τους (πατερναλιστικά) ότι οι ταξικές διακρίσεις είναι πιο σημαντικές από εκείνες που τους καταπιέζουν σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό καθημερινά.

Μια δυνατή απάντηση του Marx στην ΕΘΠ

Ποια θα ήταν η στάση του Marx σε αυτά τα επιχειρήματα; Αναμφισβήτητα θα τα έβρισκε ενδιαφέροντα. Όμως, αργά ή γρήγορα, θα σχολίαζε με κυνισμό τον πρωτόγονο υλισμό του Hume, τον οποίο αγκαλιάζει η ΕΘΠ. Κρίνοντας από τα σκωπικά του σχόλια για όλους εκείνους τους στοχαστές που μεταμόσχευσαν, χωρίς σημαντικές μετατροπές, υποδείγματα από τις φυσικές επιστήμες κατευθείαν στις κοινωνικές (π.χ. Spinoza, Feuerbach), μάλλον δεν θα καλωσόριζε τον καθαρό (βιολογικό) δαρβινισμό που υποθάλπει την ΕΘΠ. (Εδώ αξίζει να σημειώσουμε ότι, από αναλυτική πλευρά, τα υποδείγματα της ΕΘΠ των προηγούμενων τμημάτων δεν έχουν καμιά απολύτως διαφορά από εκείνα της εξελικτικής βιολογίας· βλέπε Dawkins 1976, Maynard-Smith 1982.) Αντίθετα, θα έκρινε ότι η ΕΘΠ δεν είναι αρκετά εξελικτική για

δύο λόγους: α) η εξελικτική διαδικασία που περιγράφει περατούται τη στιγμή που διαμορφώνεται μια βιώσιμη κοινωνική σύμβαση, και β) η έννοια του ορθολογισμού που χρησιμοποιεί υποβιβάζει τις ανθρώπινες πράξεις σε παθητικά ανακλαστικά, τα οποία υπηρετούν κάποιο (μεταφυσικά οριζόμενο) ατομικό συμφέρον.

Θα ερωτούσε ο Marx: Πώς γίνεται να δίνετε υλιστικές εξηγήσεις για τις ηθικές πεποιθήσεις των ατόμων και ταυτόχρονα να αποφεύγετε τις υλιστικές εξηγήσεις για τις πεποιθήσεις τους όσον αφορά το τι συνιστά προσωπικό τους συμφέρον; Αν είμαστε ικανοί να πλανώμαστε για τις πρώτες, τότε είμαστε ικανοί να πλανώμαστε και για τις δεύτερες. Αν οι ηθικές αξίες είναι κοινωνικά προϊόντα, τότε το ίδιο ισχύει και για το τι θεωρούμε προσωπικό συμφέρον. Βέβαια πάντα υπάρχει η δυνατότητα να εξηγηθεί η διαμόρφωση του προσωπικού συμφέροντος δίχως ριζική αλλαγή στην αναλυτική μέθοδο της ΕΘΠ: το προσωπικό συμφέρον γεννά τις κοινωνικές συμβάσεις, οι οποίες γεννούν τις ηθικές αξίες, που με την σειρά τους αλλοιώνουν το προσωπικό συμφέρον κ.ο.κ. Όμως μια τέτοια εξήγηση μάλλον παραείναι κυκλική για τον Marx –δεν εξηγεί από πού ξεκινάει και προς τα πού κατευθύνεται αυτή η διαδικασία. Σε αντίθεση με αυτή τη μέθοδο ανάλυσης, ο (ιστορικός) υλισμός του Marx ξεκινάει από την τεχνολογία της παραγωγής και την κοινωνική οργάνωση, που θέτει σε λειτουργία τα τεχνικά αυτά μέσα. Η κοινωνική οργάνωση δίνει σε διάφορες ομάδες ατόμων διαφορετικό βαθμό πρόσβασης στα μέσα παραγωγής και, σιγά σιγά, οι ομάδες αυτές μετατρέπονται α) σε κοινωνικές τάξεις οι οποίες διέπονται από συγκεκριμένα (ταξικά) συμφέροντα, και β) σε άλλες συνομοταξίες ατόμων με κοινά συμφέροντα, όπως π.χ. οι άνδρες σε μια κοινωνία όπου η οικιακή παραγωγή επιβάλλεται στις γυναίκες. Αυτές οι ομάδες/τάξεις παίζουν τον καθοριστικό ρόλο στον καθορισμό του προσωπικού συμφέροντος του ατόμου. Τέλος, καθώς τα άτομα συμπεριφέρονται ανάλογα με το συμφέρον τους, ακούσια φέρνουν στην επιφάνεια κοινωνικές συμβάσεις και ηθικές αξίες, οι οποίες έχουν μεγαλύτερη εξελικτική βιωσιμότητα.

Η διαφορά της παραπάνω ανάλυσης από εκείνη της ΕΘΠ είναι ότι, αντίθετα με την τελευταία, όπου η κινητήρια δύναμη της

εξελικτικής διαδικασίας είναι το ατομικό συμφέρον (π.χ. οι αριθμοί στον Πίνακα 1), εδώ στα θεμέλια της ιστορικής διαδικασίας βρίσκουμε την τεχνολογία, τα μέσα παραγωγής. Καθώς αυτά εξελίσσονται (είτε σταδιακά είτε με στιγμιαίες ανακαλύψεις), σε κάποια ιστορική στιγμή παύουν να είναι συμβατά με τις κοινωνικές συμβάσεις και τις ηθικές αξίες, που είχαν χτιστεί ως αποτέλεσμα μιας πρότερης αλυσιδωτής διαδικασίας της οποίας ο πρώτος κρίκος ήταν μια (τόρα πια) ξεπερασμένη τεχνολογία. Δίνοντας στην τεχνολογική εξέλιξη το προβάδισμα και εξαρτώντας από αυτήν τη διαδικασία παραγωγής συμβάσεων και ηθών, ο ιστορικός υλισμός σπάει την κυκλικότητα της ΕΘΠ και δίνει εξήγηση σε δύο ερωτήματα που η ΕΘΠ αφήνει αναπάντητα: α) Γιατί δεν επιστρέφουμε ποτέ σε συμβάσεις και ήθη τα οποία ξεπεράστηκαν στο παρελθόν; β) Πώς συμβαίνει και συμβάσεις/ήθη, τα οποία για πολύ καιρό παραμένουν εξελικτικά βιώσιμα, ξάφνου αποσταθεροποιούνται από άκρου εις άκρον της γης; Και για να κλείσουμε αυτό το υπόδειγμα φέρνουμε ένα απλό παράδειγμα: η ανακάλυψη της ατμομηχανής αποσταθεροποίησε τα αριστοκρατικά ήθη, όπου η έννοια της τιμής κυριαρχούσε, και τα αντικατέστησε με τα φιλελεύθερα ιδεώδη του κράτους δικαίου και της ισότητας απέναντι στο νόμο.

Συμπεράσματα

Πόσο χρήσιμη είναι η ΕΘΠ για τον κοινωνικό επιστήμονα; Αν ο σκοπός του είναι να βρει τεχνοκρατικές λύσεις στις διαφωνίες που διέπουν το φιλελευθερισμό ή το μαρξισμό, τότε θα απογοητευθεί. Αν όμως χρησιμοποιήσει την ΕΘΠ ως παιδαγωγικό εργαλείο με στόχο να κωδικοποιηθούν οι αντιδικίες και να φωτιστούν επακριβώς οι διαφορές μεταξύ των διαφόρων υποδειγμάτων, αλλά και οι αντιφάσεις στις οποίες πέφτουν, τότε οι προοπτικές είναι αισιόδοξες. Όπως είδαμε σε τούτο το άρθρο, η ΕΘΠ μας προσφέρει ένα χρήσιμο οδηγό για την προσέγγιση ενός τύπου επιχειρηματολογίας που χαρακτηρίζει τόσο τον Hume όσο και την ανερχόμενη νεο-δεξιά θεώρηση της κοινωνικής διαδικα-

σίας, της κατανομής κοινωνικών ρόλων, της προέλευσης ηθικών αρχών, ιδεολογίας κ.λπ. Ταυτόχρονα απογυμνώνει τις απλοϊκές φιλελεύθερες θεωρίες από τον ιδεαλισμό τους (π.χ. δείχνοντας πως οι μεγάλες, οι υποτιθέμενες πανανθρώπινες αξίες δεν είναι άλλο από πλάνες χτισμένες στο ατομικό συμφέρον των επικυριάρχων) και από την τυφλή πίστη τους στην παντοδυναμία της αγοράς (π.χ. η απόδειξη ότι ο σεξισμός των εργοδοτών μπορεί κάλλιστα να επιβιώσει ακόμα και σε μια ανταγωνιστική αγορά). Τέλος, φανερώνει ότι οι καταβολές του λεγόμενου αναλυτικού μαρξισμού δεν είναι άλλες από το υπόδειγμα του κοινωνικού ατόμου, που πρώτος παρουσίασε ο Hume. Αυτό γίνεται εμφανές τη στιγμή που συνειδητοποιούμε ότι ο αναλυτικός μαρξισμός δεν είναι άλλο από μια προσπάθεια να μετατραπεί η ΕΘΠ σε προοδευτική θεώρηση χωρίς να μεταβληθεί ο τρόπος που αυτή ορίζει οντολογικά το προσωπικό συμφέρον.

Όσο για τους παραδοσιακούς μαρξιστές, η ΕΘΠ πιστεύω ότι προσφέρει δύο υπηρεσίες: Αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση στον τρόπο που παράγει άρτιες λειτουργικές εξηγήσεις (functional explanations). Μπορεί να εξηγεί, παραδείγματος χάριν, την εξέλιξη μιας σύμβασης με βάση τη λειτουργία της, δίχως να επικαλείται τις συνειδητές προθέσεις κάποιων ατόμων, όμως θεμελιώνει αυτή την εξήγηση κλείνοντας όμορφα τον επεξηγηματικό κύκλο –π.χ. δεν αρκείται να λέει ότι η τάδε σύμβαση γίνεται βιώσιμη επειδή εξυπηρετεί τα συμφέροντα κάποιων, αλλά πασχίζει να αποδείξει πως αυτά τα συμφέροντα τελικά εξυπηρετούνται από τις μύριες, ασυνείδητες πράξεις όλων, οι οποίες (χωρίς οι ίδιοι να το γνωρίζουν) συνεισφέρουν στο να μάθουν να συμπεριφέρονται οι περισσότεροι ανάλογα με τη σύμβαση που τους εξυπηρετεί. Αν δεν κλείσει κάπως έτσι ο επεξηγηματικός κύκλος, η λειτουργική εξήγηση είναι ελλιπής. Και δεδομένης της έφεσης πολλών μαρξιστών θεωρητικών προς ελλιπείς εξηγήσεις (πόσες φορές άραγε δεν έχουμε ακούσει ότι το X φαινόμενο εξηγείται επειδή εξυπηρετεί τη συσσώρευση κεφαλαίου), η ΕΘΠ δίνει το καλό παράδειγμα.

Η δεύτερη χρήση της ΕΘΠ για τη μαρξιστική θεώρηση σχετίζεται με την απειλή του μηχανισμού –εδώ η ΕΘΠ είναι παρά-

δειγμα προς αποφυγήν. Στο προηγούμενο τμήμα ισχυρίστηκα ότι ο Marx διαφέρει από την ΕΘΠ όσον αφορά τη μορφή υλισμού που χρησιμοποιεί. Αντίθετα με το μηχανιστικό υλισμό της ΕΘΠ, ο οποίος είναι μεταμοσχευμένος από την εξελικτική βιολογία στις κοινωνικές επιστήμες (λες και οι κοινωνικές συμβάσεις είναι οντολογικά όμοιες με τους γεννότυπους των κατσαρίδων), ο Marx επικαλείται έναν μη-μηχανιστικό (διαλεκτικό) υλισμό. Δύο είναι τα χαρακτηριστικά που τον κάνουν να διαφέρει από εκείνον του Hume και της ΕΘΠ: α) η αγκυροβόληση της κοινωνικής διαδικασίας στην τεχνολογική εξέλιξη, και β) το υπόδειγμα της ανθρώπινης φύσης που παρουσιάζει το άτομο ως θετική, δημιουργική δύναμη και όχι ως ένα παθητικό αντικείμενο, το οποίο άγεται και φέρεται στα χέρια δυνάμεων πάνω στις οποίες δεν έχει καμιά επιρροή.

Δίχως το (α) μένουμε με μια εξελικτική θεωρία χωρίς ιστορία· ενώ χωρίς το (β) καταλήγουμε σε ένα μηχανιστικό ιστορισμό. Η παραδοσιακή μαρξιστική σχολή πάντοτε λάμβανε υπόψη της το πρώτο, όμως δεν έδινε την ίδια σημασία στο δεύτερο σκέλος (ιδίως οι μαρξιστές οικονομολόγοι). Ίσως αυτό να εξηγεί τα μεγάλα ερείσματα του αναλυτικού μάρξιζμου, ο οποίος επίσημα κατάργησε το διαλεκτικό υπόδειγμα του τι συνιστά άτομο και στη θέση του έβαλε, ημι-επίσημα, αυτό του Hume.

Τα προβλήματα που εκτέθηκαν παραπάνω, επαναθέτουν ένα ερώτημα, εξίσου απλό όσο και επίκαιρο, το οποίο μπορεί να διατυπωθεί εδώ στη θέση ενός συμπεράσματος: Πώς είναι δυνατόν να μπολιαστεί η εξελικτική θεωρία των κοινωνικών διαδικασιών με το υπόδειγμα της ανθρώπινης φύσης, που μας θέλει δημιουργικά όντα τα οποία καθορίζομαστε από τις διαδικασίες γύρω μας, την ίδια ώρα που εμείς τις καθορίζουμε; Η απάντησή μου είναι: Με ιστορική μελέτη και όχι με ακόμη περισσότερα και πιο πολύπλοκα υποδείγματα σαν αυτά της ΕΘΠ που παρουσίασε τούτο το άρθρο. Τι πιο όμορφη συνεισφορά μιας καινούργιας θεωρίας από το να υποδεικνύει τα μέχρι τώρα σφάλματά μας, την ώρα που μας πείθει ότι δεν τη χρειαζόμαστε!

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Axelrod, R. (1984). *The Evolution of Cooperation*, Basic Books, Νέα Υόρκη.
- Becker, G. (1976). *The Economic Approach to Human Behaviour*, Chicago University Press.
- Buchanan, J. (1975). *The Limits of Liberty*, Chicago University Press.
- Carling, A. (1986). «Rational Choice Marxism», *New Left Review*, 160, 24-62.
- Cohen, G.A. (1978). *Karl Marx's Theory of History*, Oxford University Press.
- Condorcet, J.A. (1979). *Sketch for a History of the Human Mind*, Hyperion Press, Κο-
νέκτικατ.
- Dawkins, R. (1976). *The Selfish Gene*, Oxford University Press.
- Hargreaves-Heap, S. και Y. Varoufakis (1995). *Game Theory: A Critical Introduction*,
Routledge, Λονδίνο.
- Hobbes, T. (1954). *Leviathan*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο.
- Hume, D. (1888). *Treatise on Human Nature*, επιμ., L.A. Selby-Bigge, Oxford
University Press.
- Maynard-Smith, J. (1973). *On Evolution*, Edinburgh University Press.
- Maynard-Smith, J. (1982). *Evolution and the Theory of Games*, Cambridge University
Press.
- Maynard-Smith, J. και G. Price (1974). «The Theory of Games and the Evolution of
Animal Conflict», *Journal of Theoretical Biology*, 47, 209-221.
- Kant, I. (1788, 1949). *Critique of Practical Reason*, Cambridge University Press.
- Lewis, D. (1969). *Convention*, Harvard University Press.
- Lukes, S. (1974). *Power: A Radical View*, Macmillan, Λονδίνο.
- Lukes, S. (επιμ.) (1986). *Power*, Blackwell, Οξφόρδη.
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, State and Utopia*, Basic Books, Νέα Υόρκη.
- Quine, W. (1960). *Word and Object*, MIT Press, Κέμπριτζ, Μασ.
- Roemer, J. (1980). *A General Theory of Exploitation and Class*, Harvard University
Press, Κέμπριτζ, Μασ.
- Sugden, R. (1986). *The Economics of Rights, Cooperation and Welfare*, Blackwell,
Οξφόρδη.
- Sugden, R. (1989). «Spontaneous Order», *Journal of Economic Perspectives*, 3, 85-97.
- Wilson, R. (1976). *Sociobiology*, Cambridge University Press.
- Wright, E., A. Levine και E. Sober (1992). *Reconstructing Marxism*, Verso, Λονδίνο.